

НОУ-ХАУ ЦЕНТЪР
ЗА АЛТЕРНАТИВНИ ГРИЖИ
ЗА ДЕЦА. НБУ

Address: 1142, Sofia; Han Krum 38A Str.

Phone: +359 2 403 20 30

E-mail: info@knowhowcentre.org

Web: www.knowhowcentre.nbu.bg

МЕТОДОЛОГИЯ

ЗА ОБУЧЕНИЕ НА СПЕЦИАЛИСТИ ЗА ПОДПОМАГАНЕ НА ДЕЦАТА И МЛАДЕЖИТЕ, ЖИВЕЕЩИ В РЕЗИДЕНТНИ УСЛУГИ И НЕПРИДРУЖЕНИ ДЕЦА И МЛАДЕЖИ – МИГРАНТИ, В ПРОЦЕСА НА СЪЗДАВАНЕ НА ЛИЧЕН ПРОЕКТ ЗА ЖИВОТА СЛЕД НАПУСКАНЕ НА ДЪРЖАВНАТА ГРИЖА

Въведение

Накратко за проекта

„Да изпълним /не/възможните мечти“ е проект, който цели изграждането на капацитет на професионалисти, работещи с деца в областта на закрилата на детето и осигуряващи държавна грижа за деца, лишени от родителски грижи и непридружени деца мигранти, чрез: (1) устойчиви методологични инструменти за работа с децата и младежите, които да помогнат на младия човек да направи своя „Личен проект за живота (ЛПЖ) след напускане на държавната грижа“ и (2) създаване на модел и механизъм за координация между институциите като 3-компонентна подкрепяща мрежа за деца и младежи, напускащи институциите в трите важни за младия човек сфери - образование, заетост и подкрепящи социални услуги.

Подходите и методите на работа, заложи в проекта са базирани на намерения приложение в практиката на много европейски страни модел „Lundy“, разработен от проф. Лаура Лънди от Кралския университет на Белфаст с четири основни компонента, свързани с прилагане на чл.12 от Конвенцията за правата на детето (КПД) за участие на децата - "SPACE"/пространство/; "ГЛАС"; "АУДИТОРИЯ"; "ВЛИЯНИЕ"

Този модел се споделя в четирите подцели на проекта:

1 подцел: Създаване на предварителни условия за "SPACE"/пространство/ - разработване на две методологии и обучение на професионалисти, работещи за и с деца, относно правата на детето и

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

закрила на детето в държавната грижа: (1) Методология за обучение на специалисти за подпомагане на младежите в процеса на създаване на Личен проект за живота след напускане на държавната грижа и неговото изпълнение на практика 2) Методология за обучение на специалисти за прилагане на методи за справяне с враждебна или рискова среда за младежите, напускащи държавната грижа;

2 подцел: Да се осигурят условия за "ГЛАС" - да се подкрепят и да се подготвят деца, които напускат държавната грижа чрез директно осигуряване на съответните основни услуги (консултации) за създаване и реализиране на техните Лични проекти и прилагане на методите за справяне с враждебна или рискова среда - обхваща пряко участие на децата;

3 подцел: Да създадат обстоятелства за "АУДИТОРИЯ" - да се привлекат съответните заинтересовани страни (в това число публичните органи, подкрепящи проекта като асоциирани партньори - ДАЗД, Агенция по заетостта, Държавна агенция за бежанците към Министерски съвет, община Пловдив и община Стара Загора) да работят заедно и да изградят 3-компонентна подкрепяща мрежа за младежите, напускащи държавната грижа, която включва: (1) мрежа за предоставяне на основни услуги за младежите, напускащи държавната грижа, (2) мрежа за предоставяне на достъп до висше образование и професионално обучение и (3) мрежа за осигуряване на достъп до пазара на труда;

4 подцел: Да разпространява и възпроизвежда "ВЛИЯНИЕТО" - да разпространява на национално и международно (трансгранично) ниво разработените методики чрез провеждане на (1) уеб-семинари за професионалисти, работещи за и с деца относно правата на детето и закрилата на детето в държавата грижа; (2) електронна конференция между заинтересованите страни; (3) информационно-работни срещи с представители на български и румънски институции, осигуряващи държавна грижа за деца, лишени от родителска грижа, и български и гръцки институции, осигуряващи държавна грижа за непридружени деца мигранти и (4) информационна кампания на национално ниво.

Цели на методологията

Настоящата методология има за цел да предложи на професионалистите модел за подпомагане на младежите, напускащи грижа, и за непридружените деца и лица – мигранти как да изградят своя Личен проект за живота след напускане на държавната грижа. За да се помогне ефективно на младежите, е нужно да ги познаваме и разбираме добре техните нужди и особености, да им помогнем да изследват собствените способности и силни страни и да им предоставим навременна и веща подкрепа така че да станат самостоятелни и полезни за себе си и за обществото.

Голяма част от децата, израснали в институции или в страни извън Европейския съюз, не познават своите права. Специализираната подкрепа се базира на техните основни права. Смисълът на понятието „права на човека“ изисква хората във всички междучовешки връзки да бъдат видяни и зачетени с тяхното човешко достойнство и значимост. В разнообразието от човешки

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

взаимоотношения всеки има право да бъде себе си – такъв, какъвто е, и да изразява своето Аз, но по начин, който не вреди на другите.

Структура и предназначение на методологията

Методологията е структурирана така, че да предостави необходимото знание, информация и инструменти на специалистите, които работят с младежи в резидентни услуги и с непридружени деца и лица и съдържа:

Част I: Методика за работа на професионалистите с деца и младежи в резидентни услуги и непридружени деца и младежи – мигранти, в процеса на изготвяне на лични проекти за живота след напускане на държавната грижа;

Част II: Разработена програма за обучение на специалисти, ангажирани с прилагането на методиката;

Част III: Допълнителни материали, предназначени за младежите, които могат да им бъдат предоставени от специалистите - необходима информация за всеки младеж, стартиращ самостоятелен живот.

Част IV: Допълнителни материали, предназначени за обучители и специалисти, които дават разширена информация за особеностите на работата с групите младежи, насоки за провеждане на обучителни сесии и актуална информация за нормативната база в Република България по въпросите, засягащи целевите групи от млади хора, включени в проекта.

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

Част I: Методика за работа на професионалистите с деца и младежи в резидентни услуги и непридружени деца и младежи – мигранти, в процеса на изготвяне на лични проекти за живота след напускане на държавната грижа

1. Особенности на младежите в резидентни услуги и непридружени деца и младежи – мигранти

Периодът на преход към възрастност

Периодът на преход към възрастност предполага множество съществени промени за младия човек, свързани от една страна с изграждане на идентичност, а от друга с придобиване на самостоятелност и поемане на отговорност за собствения живот.

Изграждане на идентичност

Да се постигне идентичност означава човек да има реалистична представа за себе си – кой съм аз, какво мога, как ме възприемат околните. Идентичността се преживява като усещане за добруване – че си у дома си, в собственото си тяло, че знаеш, къде отиваш и вътрешната увереност, че очакваното признание от важните за теб хора ще бъде получено. Така личностите със силна идентичност признават свързаността си с другите. За тях свързването с другите не събужда страха, че ще се „загубиш“ в другия. Според психоаналитикът Ерик Ериксън човешкото развитие преминава през различни етапи. През всеки етап индивидът трябва да разреши една основна задача, да разреши една психосоциална криза. Изходът от всяка такава „криза“ оказва влияние върху следващите етапи в живота. С други думи, начинът, по който всеки човек е отглеждан, задава пътя на решаване на тези кризи или фиксира, спира развитието в нерешените му задачи. Успешното разрешаване на всеки развитиен етап води до здраво психическо функциониране и вписване на човека в средата му. Неуспешното излизане от един етап на развитието води до трудности в следващия, до неадекватна представа за себе си и света, до трудности в отношенията с другите хора.

В периода на юношеството (12-18 г.) юношата и девойката преминават от детство към зрялост. Този преход е белязан от физически и психологически промени. Юношите и девойките формират *идентичност*: личностна, социална, сексуална, професионална. Научават се да създават различни връзки с хората (приятелски, работни, интимни, сексуални и т.н.), да се разделят, да остават във връзка; да бъдат с връстници, да поемат отговорност за собствения си живот, да общуват с възрастните по нов начин; да избират професия, хоби, продължаващо образование, политическа и

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

религиозна идеология. Тези избори са съпроводени с много експерименти, които позволяват на юношите и девойките да тестват своите граници и възможности. Успешното излизане от този период е устойчиво чувство за собствената идентичност и идея за бъдещето.

Промяната в тялото (физическа, хормонална) е източник на дискомфорт и тревожност. Намирането на 'своето място' е съпроводено с много бунт и обърканост. Затова юношите и девойките често се държат враждебно или непоследователно. Това е тяхната **криза на идентичността**. Юношите и девойките се опитват да изградят образ за себе си като отделни личности с цялата сложност на всички личностови аспекти: професионален, сексуален, социален и т.н. Ето защо те не искат да изглежда, че приличат на другите, искат да бъдат различни, но още е трудно да дефинират това различие. Тази трудност намира израз с противопоставящо се поведение. Добрият родител разбира тази трудност и дава пример на детето си, без да налага волята си и като позволява на детето да прави избори и има личен живот. Помага му да формира възгледи, да извлече опит от случващото се с него, да изгради реалистична представа за себе си и планове за бъдещето.

Изоставените деца нямат постоянна връзка с един възрастен, към когото да се обръщат със своите притеснения, въпроси и потребности. Както и при много деца, чиито родители не успяват да ги подкрепят в периода на юношеството, те се опитват да намерят отговор на въпроса 'Кой съм аз?' в **негативната идентичност**. Негативната идентичност е идентичност, която е в опозиция на всичко: детска престъпност, употреба на наркотици и алкохол, отпадане от училище, сексуален промискуитет (практика на безразборен избор). Някои юноши могат дори да проявят симптоми на психично заболяване, докато преминават през тази криза. Други навлизат в така наречения **мораториум на идентичността**, което значи, че отлагат максимално вземането на решения и промените в живота си, защото се страхуват и не се чувстват напълно неготови за самостоятелен живот. Трети (особено често срещано при деца, израснали без родители или преминали през тежки житейски ситуации) изграждат една **преждевременно зряла идентичност**. Макар и да изглеждат по-зрели за възрастта си, уверени в себе си, тези младежи таят силна неувереност в себе си, имат затруднения да изграждат удовлетворяващи взаимоотношения с другите.

В периода на юношеството и преход към възрастност младежът трябва да изгради един разказ, „мит“ за себе си – да обобщи миналото си, да каже кой и сега и да определи, какво ще прави в бъдеще. Ако не е преминал успешно през предишните периоди на развитие, младежът няма да е в състояние да се доверява на други хора, да планира бъдещето си, да има увереност в собствените си възможности, да бъде инициативен и да експериментира с различни поведения и роли (виж Допълнителни материали за обучители и специалисти).

Придобиване на самостоятелност

Преходът към зрелост и самостоятелност има своите особености при младежите, израснали в институционална грижа и непридружените деца и лица, които в даден етап от живота си са останали без родителска грижа и са преминали през множество загуби и тежки събития. Тези младежи нямат

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

изградена подходяща подкрепяща мрежа от близки хора, приятели и специалисти, нямат достатъчно информация за възможностите за развитие. Те трябва да развият определени умения за търсене на подкрепа и информация. Въпреки че вече не са деца, младежите в периода на преход към възрастност имат остра нужда от специализирана подкрепа и напътствия през тази критична преходна фаза. За тях този преход е изпълнен с тревожност, незнание и несигурност.

Етапът на напускане на грижата поставя младежите в ситуация на повишена уязвимост. Без подкрепяща мрежа от близки хора и познания за възможностите на обществените институции те са особено уязвими към попадане в трафик, сива икономика, криминални мрежи, злоупотреба и експлоатация (трудова, сексуална и пр.). Неглижирането на тази уязвимост поради незнание или липса на адекватни услуги улеснява попадането на младежите в ситуации, поставящи здравето (понякога и живота им) и бъдещето им под сериозен риск.

Трудности, пред които се изправят младежите, напускащи грижа и непридружените деца и лица в България

Липсата на житейски опит и умения за самостоятелен живот водят до затруднена и нереалистична преценка и житейски избори на младежите след престой в резидентни услуги. Те се сблъскват с предизвикателства, като осигуряване на прехрана, намиране на работа и жилище и създаване на семейство.

Не са малко случаите, при които, дори и да открият работа и да бъдат назначени, младежите често трудно се задържат, тъй като от една страна срещат лошо отношение, ниско заплащане и експлоатиране на труда им, а от друга страна те самите нямат изградени трудови навици, търпение и постоянство да се учат и развиват. Една част от момичетата и момчетата още от малки са въввлечени в проституция, която те възприемат като достатъчно добър «ключ» към бъдещ начин на препитание. Предлагането на сексуални услуги им носи заплащане, протекции и привилегии, възприема се като алтернатива за по-лесен живот. Но в последствие често се превръща в сериозна финансова зависимост и единствено възможно средство за препитание.

Децата, израснали в институционална грижа, често срещат трудности при установяването на стабилни и здравословни контакти и приятелства, поради множество причини като обществени предрасъдъци, влияние на старата им среда, особености на психичното им развитие.

По време на престоя в резидентната услуга младежите спазват реда и правилата на услугата, следват определен график и имат право на консултации. Те се намират в една сравнително сигурна и контролирана среда. При напускане на услугата средата се променя коренно, като много често младежите не са подготвени да посрещнат рисковете и предизвикателствата на новата среда. Младежите често са свикнали и намират за тяхно право да получават помощ и максимална подкрепа

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

и когато навършат пълнолетие срещат трудности да се справят сами. Една от причините за това поведение на несамостоятелност е и изградената идентичност на жертва – съдбата му е поднесла загуби, които като дете не е могъл да контролира или предотврати. Това продължаващо обаче идентифициране като жертва въвлича младите хора, напускащи резидентните услуги, в отношения да изисква и търси отново същата помощ без да полага лични усилия за промяна и развитие. Тази идентификация лесно се поддава на манипулации и така младежите лесно попадат в трафик, зависимост от различен тип насилие и експлоатация.

Децата, особено непридружените деца-мигранти, споделят рисковите фактори за трафик и експлоатация, идентифицирани във връзка с възрастните. Специфичен фактор на средата (особено на Балканите) е недостатъчната сензитивност към насилието, която да бъде отразена както в практиките на специалистите, които посрещат децата на границата, така и в нормативни актове. Така например забавянето при процедурите за обединение на непридруженото дете с родителите, поставя детето в повишен риск от въвличане в трафик и експлоатация. Често децата не разбират добре всички процедури, през които преминават и търсят други начини да се придвижат до семействата си (UNICEF & REACH, 2017). Те не виждат друг начин, освен да прибягват до контрабандисти и трафиканти, за да продължат пътуването си до други места в Европа (Save the Children, 2017). Пример за липса на сензитивност към насилие е практиката „bacha bazi“ при афганистански момчета и юноши, която ги принуждава да влизат в отношения на сексуална експлоатация и насилие. Несензитивността се отнася към разглеждането на тази практиката като „културна традиция“, а не като ситуация, в която юношите имат нужда от защита.

Други рискове на индивидуално ниво са:

- Предишен опит на насилие в страната на произход или транзитните страни;
- Жени и деца, които се придвижват сами;
- Липса на знания относно правата;
- Липса на езикови познания и знание за спецификите на отделните страни;
- Дългове (към трафиканти и други лица, които са „помагали“ по време на придвижването) (Forin & Di Maio, 2018).

Тези рискове трябва да се имат предвид при съставянето на Личния проект за живота след напускане на резидентната грижа.

Методологията съдържа разширен материал за трафика и пренасяне на наркотици (виж: Допълнителни материали за младежи, който текст е добре да се разглежда заедно с младежите и може да им се предостави).

2. Необходима подкрепа в периода на преход към възрастност

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

Представените по-долу аспекти са свързани с подкрепа, която има пряко влияние върху ежедневието на младежите, напускащи институционална грижа и кореспондират с основните права на децата.

- **Психологична подкрепа**

Достигането на пълнолетие при деца без родителска грижа (независимо, дали са непридружени деца и лица или младежи, отраснали в ДДЛРГ и резидентни услуги) оказва критично влияние върху тяхното благополучие и начин на живот. Адекватната психологическа подкрепа има за цел да открие и отговори на конкретни техни страхове и опасения за бъдещето. Подобна подкрепа трябва да започне сравнително рано (поне две години преди напускане на грижата) и да продължи след навършване на пълнолетие (в най-добрия случай докато младежът се почувства сигурен в способността си да живее самостоятелно).

Психологичната подкрепа цели изграждане на здрава идентичност. С други думи младежът да има ясна представа за себе си, която да отговаря на реалните му възможности, качества и способности. Целеполагането - какъв искам да стана, къде искам да живея, каква работа искам да работя, каква професия искам да усвоя, какво семейство искам да изградя и пр.- е важна и неотделима част от идентичността. Психологическата подкрепа помага да се изградят подходящите умения за постигане на тези цели.

- **Информация**

Често децата, израснали в институции, нямат необходимата и коректна информация за същността и последиците от прехода към зряла възраст. Необходимо е по един подходящ начин, съобразен с основните тревоги на младежите, да се предостави ясна и прозрачна информация за последиците от навършване на пълнолетие, по-специално по отношение: 1/ правата и отговорностите, които ще имат след тази възраст; 2/ промяната в начина на живот, свързан с напускане на институционалната грижа; 3/ възможностите за намиране на подходяща работа, продължаване на образованието; 4/ услуги и специалисти, които да подпомогнат процеса на намиране на жилище и работа; 5/ рисковете, свързани с напускането на институционалната грижа.

- **Продължаване на образованието**

Множество изследвания, както и практиката показват, че при достигане на пълнолетие за децата, напускащи услугите, намалява значимостта на образованието. От една страна е необходимо да имат редовни доходи, за да могат да започнат самостоятелен живот, от друга страна голяма част от тези младежи не разпознават професионалната квалификация и по-високите степени на образование като своя цел. Много често не се прави връзката между квалификация и реални възможности за добре платена и постоянна работа.

Едновременно с това изследвания и практика показват, че продължаването на образованието улеснява в голяма степен прехода към възрастност – създава предпоставки за разширяване на подкрепящата и неформална мрежа (приятели, познати, хора със сходни интереси и проблеми и пр.), разширява

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

периода на взимане на окончателни решения относно важни житейски аспекти, дава възможност за намиране на жилище, стипендии и други важни ежедневни необходиминости.

В този смисъл напускащите услуги младежи и мигранти е добре да бъдат подкрепяни в желанията и усилията да продължат образованието си под необходимата форма – университет, професионално образование, курсове за придобиване на професия/квалификация и пр.

- **Достъп до жилище**

Една от основните тревоги на напускащите услуги младежи, е намирането на подходящо жилище в мястото, където биха искали да живеят. Голяма част от младежите нямат умения сами да поддържат жилище, да използват домакински уреди, да готвят, да мислят за плащане на сметки, да управляват финансовите си средства. Отвъд финансовия аспект, са необходими умения за търсене на жилище, договаряне на условия, сключване на договори, поддържане на хигиена, общуване със съседите. Подходящите умения биха намалили подозрителността и негативните нагласи в общността спрямо младежите от други култури и израснали в институции.

- **Заетост**

Достъпът до заетост е фундаментален въпрос за младежите, напускащи институции или за младежите-мигранти. Преминаването от образование към заетост е и фактор, свързан с прехода от детство към възрастност като цяло. За децата, излизайки от различни видове институции и за децата-мигранти, намирането на платена работа е особено трудна задача. Именно затова тези младежи имат нужда от подходящо напътстване и многостранна подкрепа с цел осигуряване на достъп до трудовия пазар и задържане на работната позиция. Необходими са умения за търсене на работа, кандидатстване (съставяне на автобиография в различни формати, на мотивационно писмо, умения за явяване на интервю за работа), знания и умения за сключване на договори, умения за задържане на новото работно място, за общуване с колеги на различни йерархични нива, справяне с различни стресове, бързо учене на нови неща и адаптиране към нова среда.

- **Здраве**

Уменията за поддържане на добро здраве са основополагащи за всички хора. Подготовката за самостоятелен живот изисква знания и умения за това, какво е доброто здраве, как да се разпознават болестите, как и къде да се търси лекарска помощ. За младежите, напускащи институции и/или адаптиращи се към нов непознат социум, е жизнено важно да се предостави информация за здравните им права, за възможности за специализирана, по възможност безплатна, медицинска грижа в този преходен период. Необходимо е да придобият умения, как да искат допълнителна информация от медицинските специалисти и да взимат решения за лечение.

Специфични области на подкрепа за непридружените деца и лица:

- ***Специфични гаранции при процедурата за търсене на убежище***

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

При достигане на пълнолетие, търсещите убежище, губят набор от специфични гаранции, които могат да защитават техни права и възможности за получаване на убежище. Така че тези правни аспекти е добре да се знаят и консултират с младежа, търсещ убежище.

- **Събиране на семейството**

След навършване на пълнолетие непридружените и разделени деца, признати за нуждаещи се от международна закрила, губят правото си на събиране на семейството. Следователно, ако процедурата не е приключила преди тази възраст, тя може да бъде прекратена. Като се има предвид значението на събирането на семейството за улесняване на прехода към зряла възраст и ресурсите, които то включва за приемащата държава, процесът трябва да бъде завършен дори след навършване на пълнолетие. Процесите на събиране на семейството трябва да бъдат ускорени и опростени.

Насоки за учителите:

Специалистите, участващи в обучението, имат дългогодишен опит с младежите в услуги и с непридружени деца и лица. Насърчете систематизирането на този опит. Разделете обучаващите се на няколко малки групи по 3-ма души. На всяка малка група задайте различен въпрос относно: особеностите при общуването с тези две групи младежи (съобразено с опита на обучаващите се) – как миналият опит се отразява върху поведението и личността им; особености при тях при вземане на решения и особености при осъзнаване на последствията от взетите решения; особености на нуждите за подкрепа и изграждане на подкрепяща мрежа. След 15-тина минути работа в малките групи, нека всяка от тях да представи работата си, като я систематизира в следните области:

- Особености, които се дължат на вътрешни фактори;
- Особености, които се дължат на външни фактори;
- Ресурси.

Помогнете на обучаващите се да преформулират негативно възприемани особености като ресурси и да съотнесат нуждите, страховете на тези младежи към личния житейски опит на самите обучаващи се – преживявали ли са и те подобни емоции и случки, какво им е помогнало да се справят с трудностите в тези ситуации. Използвайте дадената в двете методики информация, където е необходимо.

3. Особености на работата с деца, преживели загуба и насилие

Към младежите, които търсят убежище в България и идващи от други страни, е полезно да бъде погледнато и от правна/административна гледна точка, и от психологична гледна точка.

От гледна точка на тяхното психично развитие те са младежи, които се намират в периода на преход към възрастност, независимо от културния си произход. От друга страна те са преживели, по всяка

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

вероятност, силно травмиращи ситуации като война, (системно) насилие, злоупотреба. Тези преживявания оставят силен и траен отпечатък върху тяхното психично здраве и затова е важно да им обърнем внимание.

Установяването на доверие между специалистите и младежите има ключово значение за развитието им, за успешно съставяне и изпълнение на личните проекти за живота на тази младежи. Изграждането на доверие зависи от няколко фактора, като един от тях е капацитетът на младежа да дава и получава доверие, който капацитет зависи и от личната му история. Събития като загуби, предаване на доверие, насилие са причини този капацитет да е малък. Затова е важно да знаем личната история на младежите и да си даваме сметка, как тези нараняващи събития влияят върху настоящите отношения на младежите с другите хора и как да се отнасяме към прояви, които пречат да се изгради доверителна връзка.

Повечето младежи, които идват като бежанци и непридружени малолетни в България (както и част от децата, израснали в институции), са преживели множество травмиращи ситуации като: станали са жертва и/или свидетели на насилие, загубили са близки хора и семейство, любими вещи, дом, страна. Някои от тях са преминали през война, системно насилие, negliжиране, злоупотреба, дехуманизиране. Избегнали са смърт. Оцелели са.

В следствие на тези преживени събития младежите често имат различни временни поведенчески особености. Като защита пред болката от преживяното и загубите непридружените деца и лица може:

- да „забравят“ част от живота и преживяното;
- да не могат да „излязат“ от дадено преживяване;
- да имат проблеми със съня;
- да се изолират или да откажат да говорят;
- да искат да се самоубият;
- да започнат да приемат наркотични вещества;
- да имат недоверчиво, обвиняващо и агресивно поведение;
- да имат затруднения при научаването на нова информация и пр.

Професионалистите трябва да са подготвени и да знаят, че ще отнеме време да се мобилизират както вътрешни, така и външни ресурси, за да се противодейства на личната многопластова уязвимост и на външните предизвикателства. /Повече информация относно особеностите на психичния живот и професионалната помощ за тези деца и младежи може да намерите в приложените допълнителни материали за учителите и специалистите/.

Насоки за специалистите при работа с непридружени деца и лица:

1. Информирайте се и се запознайте с общите проблеми, свързани с контекста, от който идва младежа: какви са социалните норми за успял мъж/жена в изходната страна, кои от тези норми младежът би искал да следва и доколко те са в синхрон със социалните норми в България; какви са основните ценности за хората, живеещи в тази страна и култури. Проверете, дали

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

сегашните условия и отношение не травмират вторично бежанците, като предоставят условия и общуване в разрез с тези ценности.

2. Насърчете младежа да разкаже личната си история. Попитайте преживял ли е силно стресиращи събития и как те са се отразили върху него; има ли събитие, които коренно да е променило живота му. Дайте възможност да разкаже своята история и да вентилира преживявания, независимо от изминалото време. Това ще помогне да се „освободи“ място за мислене за бъдещето.

3. Направете оценка на индивидуалните характеристики на младежа, с които трябва да се справите. Разберете контекста и сложете опитът от война, насилие в контекста на този отделен индивид. От особено значение за определяне на последващите действия и за разбиране на дългосрочните последици е възрастта, в която се е случило травмиращото събитие. Позволете на човека за сподели своите безпокойства и трудности, като имате предвид характеристиките на уникалната ситуация, в която тя/той е живял и живее сега. Не оценявайте разказа, изслушвайте.

4. Дайте повече информация за възможностите, които България предоставя на хората, които живеят в нея. Свържете тези възможности с желанията и мечтите на младежа.

5. Следвайте ритъма/скоростта на младежите. Адаптирането към нова ситуация изисква много психични усилия, а е възможно част от капацитета на младежите да се използва за „преработка“ на преживени стресирали ги преживявания.

6. Изберете място за срещите, в което младежът се чувства сигурен, защитен и спокоен. Това ще повиши концентрацията на вниманието и ще позволи по-свободното общуване.

Насоки за учителите:

Макар и да е трудно говоренето за преживяно насилие и загуби, е важно е да се направи паралел между непридружените деца и децата, израснали в институции, да се открият травмиращите събития (на каква възраст са се случили, как са се случили, какви хора са били въввлечени) и да се съотнесат към етапите на развитие, за да се види отражението им върху сегашното поведение¹.

Почти всяко дете в институция е преживяло травмиращи събития на насилие и загуба, negliжиране и дискриминация. Те се отразяват върху неговото развитие като:

- намаляват познавателните му способности, като например обема на паметта, скоростта и трайността на запаметяване на нова информация;
- намаляват способността за концентрация на вниманието поради повишена тревожност;
- намаляват способностите за целеполагане;

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

- създават предпоставки за трудности при създаване на доверителни отношения с другите хора, независимо от възрастта и пола им.

Опитът на специалисти от цял свят обобщава като особено важни следните практики, които могат да помогнат да се работи по-успешно с децата и младежите, преживели травмиращи събития:

- да се знае личната история на всеки младеж, за да не се засягат чувствителни теми;
- да се работи в по-малки групи, за да се намалят източниците на тревожност;
- да се повтарят търпеливо новите неща, докато бъдат усвоени;
- да не се дават обещания, които не могат да бъдат спазени;
- да се стимулира формулирането и изразяването на лични цели и мечти и да се работи съвместно за тяхното изпълнение;
- да се помогне на младежа да «отсее» отношенията на злоупотреба от здравословните такива в неговия живот.

Упражнение за описание на случай 1

Подготовка: раздайте на участниците материал, който описва примерен случай на младеж, близък до целевата група, с която те работят.

Инструкция към групата: «Разделете се на 3 малки под-групи. Всяка малка група трябва да отговори на една от трите групи въпроси: знание, умения и интервенция, лични нагласи и преживявания.»

Малките групи работят в продължение на 20 минути, след което всяка група представя своята работа и се консултира от останалите групи. Стимулирайте дискусията и личните споделяния, като акцентирате върху спазването на конфиденциалност относно споделената лична информация в групата.

Упражнение за описание на случай 2

Подготовка: раздайте на участниците материал, който описва примерен случай на младеж, близък до целевата група, с която те работят.

Инструкция към групата: «Разделете се на 2 по-малки групи. Следвайки модела на описание, направете описание на един Ваш случай.»

След 20-тина минути работа в малки групи, всяка малка група представя работата си. Стимулирайте систематизация на информацията в следните две области:

- хронология на събитията;
- свързване на травмиращите събития с етапите на развитие и как тези травмиращи събития могат да се съотнесат към наблюдаваното проблемно поведение.

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

4. ПОДХОДИ В РАБОТАТА НА ПРОФЕСИОНАЛИСТИТЕ

Разработената методика се базира на три подхода за работа с деца и младежи, а именно:

- **подходът за детско участие и моделът на проф. Лаура Лънди;**
- **подходът, основан на силните страни;**
- **подходът на личностно центрирано планиране.**

Подход за детско участие и моделът на проф. Лаура Лънди

Основен подход, застъпен в настоящата методика, е подходът за детско участие. Методиката се базира на модел за детско участие, разработен от проф. Лаура Лънди, професор по международни права на децата към Училището по образование в Кралския университет в Белфаст. Този модел е одобрен от Ирландското министерство по въпросите на децата и младежта в наскоро приетата Национална стратегия за участие на децата и младите хора в процеса на вземане на решения (2015-2020 г.). Нейният модел дава възможност да се прилага на практика член 12 от Конвенцията на ООН за правата на детето².

Моделът помага на хората, които работят с деца, да могат да се съсредоточат върху най-важните моменти, свързани с гарантиране на активното участие на детето при взимане на решения, свързани с неговото собствено развитие.

Моделът се състои от основни четири елемента, които хронологично се надграждат, за да гарантират участието на детето в процеса на взимане на решение. Тези 4 елемента са наречени Пространство, Глас, Публика, Влияние (Lundy, 2007). Правото на участие на детето се разделя на две основни части:

- право да изразява възгледи
- право, изказаните възгледи да бъдат взети под внимание.

Правото да изразява възгледи обхваща първите два елемента – „Пространство“ и „Глас“:

- Елементът „Пространство“ подсказва на работещите с деца организации и професионалисти, че е необходимо да се осигури безопасно, сигурно място, което дава възможност на децата да формират и изразяват свои мнения, гледни точки, потребности, желания.

² Член 12:

1. Държавите - страни по Конвенцията, осигуряват на детето, което може да формира свои собствени възгледи, правото да изразява тези възгледи свободно по всички въпроси, отнасящи се до него, като на тях следва да се придава значение, съответстващо на възрастта и зрелостта на детето.

2. За тази цел на детето е предоставена по-специално възможност да бъде изслушвано при всякакви съдебни и административни процедури, отнасящи се до него, или пряко, или чрез представител или съответен орган по начин, съответстващ на процедурните правила на националното законодателство“ (Конвенция Правата на децата, https://www.unicef.org/magic/media/documents/CRC_bulgarian_language_version.pdf).

За да разберат, дали са изпълнили първия елемент, организациите и професионалистите трябва да си отговорят на следните въпроси:

- ✓ **Активно ли е потърсена гледната точка на децата?**
- ✓ **Има ли безопасно и сигурно място, в което децата могат свободно да изразят своето мнение?**
- ✓ **Направено ли е всичко необходимо, за да участват всички деца?**

- Елементът „Глас“ насочва работещите с деца към развитие на умения и предоставяне на информация, така че да подпомагат децата в изразяването на техните възгледи. Възрастните не мислят и не говорят вместо децата, не контролират и не оценяват, а улесняват децата в това, да могат да изкажат своите мнения, гледни точки, потребности, желания.

Организациите и професионалистите трябва да си отговорят на следните въпроси:

- ✓ **Дадена ли е информация, от която децата имат нужда?**
- ✓ **Тази информация поднесена ли е по подходящ начин така че децата да могат да формират свое собствено мнение?**
- ✓ **Децата знаят ли, че имат право и да не участват?**
- ✓ **Дадени ли са различни възможности, от които децата да могат изберат най-удобния за тях начин да изразят своите възгледи?**

Правото, изказаните от децата възгледи да бъдат взети под внимание, се гарантира чрез реализирането на другите два елемента, а именно „Публика“ и „Влияние“.

- Елементът „Публика“ задължава всички, въввлечени в процеса на взимане на решение, да изслушат изказаните от децата възгледи. Работещите с деца е необходимо да създадат условия за това изразените от децата мнения да стигнат до необходимата аудитория и да бъдат изслушани.

Организациите и професионалистите трябва да си отговорят на следните въпроси:

- ✓ **Има ли създадена процедура/процес за предаване на гледната точка на децата към хората, които трябва да я чуят и които могат да взимат решения за нейната реализация?**
- ✓ **Знаят ли децата, на кого се предават техните мнения, гледни точки, потребности, желания?**
- ✓ **Този човек или институция имат ли право да взимат решения?**

- Елементът „Влияние“ насочва работещите с деца и хората, които взимат решения, да съдействат да се вземат необходимите мерки спрямо формираните, изказани и чути възгледи на децата, когато и както това е необходимо.

Организациите и професионалистите трябва да са сигурни, че мнението на децата е взето на сериозно и че ще бъдат предприети мерки, когато и както това е уместно. **За да проверят, дали наистина са реализирали този елемент, организациите и професионалистите търсят отговор на следните въпроси:**

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

- ✓ **Мнението на децата взето ли е под внимание от хората, които имат властта да правят промени?**
- ✓ **Има ли процедури, които да гарантират, че мнението на децата е взето на сериозно?**
- ✓ **Дадена ли е на децата и младите хора обратна връзка, обяснява взетите решения?**

Представеният начин за изработване на Личен проект за живот активно въвлича и учи младия човек как да участва и да взема самостоятелни решения за собствения си живот и бъдеще; как активно да търси помощ и да организира хората около себе си (независимо дали са хора от близкото неформално обкръжение или са специалисти, работещи на важни за младежа позиции) с целта да придобива самостоятелност и да реализира успешно планове си за бъдещето.

Подход, основан на силните страни

Много често младите хора, израснали в институционална грижа и/или произхождащи от бедни общности, изграждат една негативна представа за себе си (Антонова, 2001). Тази представа се основава предимно на заучени отрицателни стереотипи, насадени в голямото общество или в тяхната общност на произход. Често другите оценяват децата от институции или с различен от българския произход на базата на дефицита – какво те не са, не могат да правят, не могат да постигнат или с други думи, какво са те като отделни хора на базата на негативна оценка (напр. мързеливи, глупави, крадливи, на тях не може да се разчита и пр.).

Всичко това често демотивира младия човек да мечтае, да постига определени цели в ученето и общуването с хора извън институциите, да иска да се интегрира и развива в обществото. Като резултат имаме предизвикателно поведение, апатия, нежелание и саботиране на всеки опит от страна на грижещите се за него хора да продължи образованието си, да си намери работа и т.н.

Един от начините за преодоляване на това поведение е подходът, основан на силните страни. В процес на професионален разговор, който цели младежът да развие различна представа за себе си, младежът се подкрепя в това да открие своите положителни качества, да преосмисли каква положителна способност се крие под наглед отрицателни качества и постъпки, какви са истинските му желания, мечти и мотиви за постигане на тези мечти. Зачитайки достойнството и желанията на младия човек би могло да се работи за изграждане на мотивацията му за активно и полезно включване в обществото. С други думи младият човек да се мотивира и да започне самостоятелно и отговорно да се грижи за себе си като продължи своето образование, придобие професия, започне и се задържи на работа, изгради здрави и пълноценни взаимоотношения с интимен партньор, деца, колеги, общност.

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

Чрез идентифициране на силните страни и на това, което работи добре, се дава право на децата да виждат себе си способни, силни и полезни. Когато се чувстват ценени, те се справят по-добре и качеството им на живот се подобрява.

Подход на лично центрирано планиране

Трети подход, който допълва и детайлизира модела на проф. Лънди, е подходът на Личностно центрирано планиране. При този подход се променя парадигмата, т.е. начинът, по който се разбира и подхожда в работата с младите хора. Промяната е от „взимане на решение „в най-добър интерес на детето“ към „подкрепа на детето за взимане на решение“.

Всеки от нас прави своите грешки, независимо на колко години е. Възможността да се направи грешка или да се вземе неправилно или просто неразумно решение, не би следвало да бъде основание за ограничаване на правата на хората. Налице е приемането на грешните решения и неправилните избори на възрастните от една страна и поставянето на изключително високи критерии спрямо процеса на вземане на решения от деца до 18 години.

Каква е същността на този подход?

Личностно центрираното планиране може да се определи като начин за откриване как един човек иска да живее живота си и какво се изисква, за да може това да се случи. Планирането поставя на преден план човека и се отнася до равнопоставеност, включване в семейството, местната общност, обществения живот и самоопределянето, което изисква промени в мисленето и установения баланс на овластяване.

Общата цел на лично центрираното планиране е „добро планиране, водещо до положителни промени в живота на хората и в услугите” (източник: <http://bapid.com/bapid/wp-content/uploads/2014/08/Supported-decision-making-BG.pdf>). Специфичните цели на лично центрираното планиране са:

- да изгради визия за живота на човека като част от местната общност и
- да опише какви действия са необходими в тази насока.

Това се постига чрез:

- разкриване и ефективно отговаряне на различните желания, потребности и притеснения на младите хора, на които им предстои да напуснат държавната грижа, заедно с тях, като те трябва да са основния източник на информацията;
- разбиране и адресиране на основните въпроси относно младите хора – проучване заедно с тях на състоянието им, на промяната, която той/тя иска да осъществи в живота си и какво може да допринесе за постигането ѝ;
- идентифициране и разкриване на възможностите за избор пред младия човек;

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

- мобилизиране и включване на цялостната мрежа от контакти на младия човек, като мрежата се идентифицира съвместно с него;
- ресурси на системата от услуги, в отговор на изразените от младия човек предпочитания и с цел подпомагане постигането на желаната промяна - право на избор;
- регистриране на текуща информация относно:
 - какво е научено по отношение онова, което младият човек мисли, че е важно за него и онова, което другите считат за важно за него;
 - какъв баланс е постигнат между това, което младият човек счита за важно и онова, което другите мислят за важно и дали има конфликт между тях;
 - какво се очаква от другите да знаят и да направят, за да помогнат на младия човек да постигне важните за него неща;
 - какво трябва да си остане същото и какво трябва да се промени – и кой (и до кога), заедно с младия човек, ще работи за осъществяване на промените;
 - кое остава същото и кое се променя в хода на изпълнението на личния проект и дали това наистина е от значение за младия човек и той иска тази промяна.

Личностно центрираното планиране обикновено изисква сътрудничество с голям кръг от хора, услуги и по-широката общностна мрежа, за да бъде наистина ефективно.

Да умееш да подкрепяш дете или подрастващ при вземане на решения означава:

- да слушаш и да учиш детето;
- да му помагаш да открива, формулира и изразява по подходящ начин желанията и предпочитанията си;
- да се стремиш той/тя да направлява живота си;
- да му осигуриш възможността да взаимодейства с други хора около него и да дава своя принос като равноправен гражданин.

5. Личен проект за живота след напускане на държавната грижа

Какво е личен проект за живота?

Напускащите грижа младежи трябва да имат „пътен план за бъдещето“ или „личен проект за живота“ (ЛПЖ). Основното в този личен проект е, че отправна точка за действие е личната мечта на младежа. ЛПЖ дава насоки и ясни стъпки, в какви области, кой, по какъв начин и до кога ще

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

подкрепя младия човек в процеса на преход от грижа в услугата към самостоятелен живот, от детство към възрастност.

По какво личният проект за живота се различава от индивидуалния план за развитие?

Личният проект за живота се фокусира предимно и само върху реализирането на цели, свързани с бъдещето на младежа. Резултатът от добре съставения и изпълнен ЛПЖ е едно плавно преминаване от живот в услугата към самостоятелен живот и интеграция в общността. ЛПЖ включва както последните години от пребиваването на младежа в услугата, така и следващите 1 до 2 години след напускането.

Индивидуалният план за развитие в услугата (или планът за действие, индивидуален план за подкрепа и т.н.) обикновено включва постигане на определени развитийни цели във времевите рамки на ползването на услугата. Индивидуалният план, с фокус върху реализирането на индивидуалните потребности, може да бъде част от ЛПЖ и постигането на поставените в него цели, свързани с началото на самостоятелен живот за младежа след напускането на услугата.

Отговорността за взетите решения и изпълнението на ЛПЖ трябва постепенно да преминава изцяло у младия човек, тъй като ЛПЖ се изготвя за изпълнение на неговата собствена мечта за живота му и както всички останали хора, младежът я преследва самостоятелно.

Области, които личният проект за живота включва:

- мерки и услуги, които да гарантират, че младият човек е подходящо „екипиран“, за да поеме по-голяма отговорност за своята самостоятелност;
- естеството и нивото на контакт и лична подкрепа, която трябва да бъде предоставена;
- здравните нужди на младия човек и как трябва да бъдат посрещнати;
- договорености за подпомагане на младите хора в по-нататъшно образование или заетост;
- договорености за подпомагане на младия човек в поддържането и развитието на интимни и семейни отношения;
- оценка на финансовите нужди и капацитет на младото лице и договорености за финансова подкрепа за определен период от време (ако това е възможно);
- мерки, които да гарантират, че младежът живее в подходящи условия (помещения, части от населено място и пр.);
- установените нужди на младия човек от юридическа информация и нужда и контакти с лица, предоставящи такава.

Етапи в процеса на създаване и изпълнение на Личния проект за живота (ЛПЖ) след напускане на държавната грижа

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

- Подготвителен етап – избор на личен наставник и изграждане на подкрепяща и мотивираща среда в услугата;
- Първи етап – формулиране на мечти и цели, и откриване на силни страни, качества, способности, интереси и подкрепяща мрежа;
- Втори етап – изготвяне на ЛПЖ;
- Трети етап – процес на изпълнение и периодично преразглеждане на постигнатото по ЛПЖ.

Как протичат отделните етапи?

Подготвителен етап:

Цел на този етап е да се създаде подходяща среда в самата услуга, която да ангажира и мотивира младежите и екипа за реализиране на дейността. Той включва разговор с екипа на услугата относно проекта и дейностите. Важно е да се даде възможност на работещите в услугата информирано да изберат, дали искат да се ангажират като лични наставници на младежите. Преди да се представи пред младежите възможността за работа по личните им проекти е необходимо самият екип да е наясно кой специалист иска и по какъв начин би могъл да се включи като личен наставник.

Кой може да бъде личен наставник?

Лицето, което ръководи и подпомага цялостния процес на създаване на личния проект на младежа, можем да наречем „**личен наставник**“. Личните наставници могат да следят и за реализацията на плана, като си взаимодействат и със съответните подкрепящи, доставчици на услуги, застъпници и други въввлечени в процеса.

Независимо дали специализираният персонал в услугите, родителите, членовете на семейството, приятелите или застъпниците действат от името на детето или неговото семейство, изключително важно е личният наставник на младежа да е подходящ за задачата от гледна точка на неговите ценности, способности, знания и умения. Той трябва да е преминал през обучение по прилагане на методиката и да е запознат с някои важни аспекти от живота на младежа, които биха могли да оказват влияние върху процеса на създаване на личния проект.

Когато младежът (по каквато и да било причина) не желае да работи с определен наставник, би трябвало да се намери друг.

Защо връзката между младеж и личен наставник се смята за инструмент за мотивация и развитие?

Много често децата, израснали в институционална грижа или попаднали в ситуации на необяснимо и системно насилие (подобно на мигрантите/бежанците), нямат шанса да изградят здрава връзка с друг възрастен, която да им носи усещане за защитеност, сигурност и доверие към света. Не се изражда

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

т.нар. отношения на сигурна привързаност. Тези деца с израстването си показват силно недоверие към другите, депресивност, липса на инициативност, агресивност, неумения да оценяват рисковите за тях ситуации, в които попадат, неумение да изградят здрави и удовлетворяващи връзки с другите.

Една основна задача на грижещият се за младежа възрастен и/или специалист е да успее да изгради подобна връзка с него – отношения, които да му дават усещането за доверие, за предсказуемост и издръжливост на тези отношения, на защитеност на неговите тайни, емоции, преживявания, достойнство. Да дават чувство на сигурност за неговите собствени емоционални инвестиции в тези взаимоотношения. Често децата описват този вид взаимоотношение като «Човек, на който му пука за мен».

Изграждането на подобен тип взаимоотношения с деца, които до сега не са имали подобен опит, преживявали са множество разочарования, загуби и емоционални травми, е труден и непредсказуем в развитието си процес. Този процес е труден и за двете страни – трудно е да се довериш и да изградиш доверие. Често младежите, за да «тестват» тези отношения, провокират многократно възрастния или се опитват да «използват» тези взаимоотношения, за да постигнат лична облага, т.е. да превръщат взаимоотношенията в злоупотребяващи. Именно тези процеси възрастният е добре да вербализира и обясни в разговор с младежа, за да може от една страна младият човек да разбере процеса на злоупотреба, от друга да получи модел за преодоляване на подобни взаимоотношения и от трета двете страни да успеят да изградят отношения на базата на ясна договореност на ролите, правата и задълженията на двете страни.

Самият процес на изграждане на този нов за детето или младия човек вид връзка е сериозна интервенция за постигане на психично здраве. Свързан е с осъзнаване на страхове, срам, гняв, разочарования, болезнени преживявания. Когато се изгради подобна връзка, тя действа като мотиватор за младия човек да започне да цени, преоткрива и развива себе си; да постига постепенно самостоятелност, да поема отговорност за себе си и да изгражда здрави връзки с други хора.

Затова една основна цел на личния наставник е да изгради с младежа отношения на доверие.

Какво прави личният наставник?

- **Подпомага младия човек да изготви своя личностен профил;**
- **Подкрепя младежа/девойката да изгради своята подкрепяща мрежа;**
- **Подпомага подкрепящата мрежа да уважава и зачита изборите на младия човек и да участва в изпълнението на ЛПЖ;**

Насоки към обучителите и специалистите, които ще работят с младежите:

Как да се представи проектът в услугата – на младежите и на екипа?

Разговор с младежите в услугата за представяне на проекта и възможността, която той дава на тези от тях, които са на възраст 14 – 18 години или в друга възраст, но пред напускане на услугата. На една въстпителна такава среща ръководителят на услугата, подкрепен от член на екипа на проекта, може

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

да представят по подходящ начин на младежите проекта, да представят членовете на екипа, които се ангажират да бъдат лични наставници и областта, в която те ще могат да подкрепят желаещите младежи. Важно е да се остави време на младежите да вземат решение, дали искат да се включат в тези дейности; кой служител биха искали за свой личен наставник; да помислят върху мечтите си и това, което искат да постигнат в живота.

Как младежите могат да изберат своя личен наставник?

Един възможен начин е на видимо място в центъра да бъде поставен списък с имената на служителите и срещу всеки от тях да се записват желаещите да работят с него младежи. Втори възможен начин е с всеки младеж да се проведе индивидуален разговор от член на екипа, по време на който разговор да се изясни предпочитанието на младежа. Трети възможен подход е всеки желаещ да бъде личен наставник да обяви свое приемно време и в първите 2 седмици желаещите младежи да знаят, къде и кога могат да го намерят и да говорят с него. Важно е да бъде зачетен изборът на младежа, както и времето за този избор и действие да бъде лимитирано, за да може да се заговори за това, че животът предлага възможности, от някои от които човек може да се възползва само в едно определено време. Младежите трябва да знаят, че техните предпочитания ще бъдат зачетени и че крайното решение ще се вземе и на базата на възможностите на дадения служител.

Възможни подходи към младежите за участие:

За да се „подгрее“ групата на младежите за участие, може да се проведат поредица от групови срещи, в които да се започне работа по личните планове и желания за бъдещето. Препоръчителни са игрови методи и използването на различен стимулен материал (напр. картини, разкази, истории на младежи от домове, които са се реализирали, истории на успешни хора и пр.).

Ето няколко примерни игри:

Прожектиране на филм/репортаж – реална история на млад лекар, израснал без родители

<https://www.btv.bg/video/shows/tazi-nedelia/video-sabota/cenata-na-edna-mechta.html>

Прожектирайте филмчето на младежите. Поговорете след това на какво се дължи успехът на този млад мъж.

Друга разновидност на личния пример, е да се организира среща с човек, който е живял в институция и в сегашния момент е успешно реализирал се човек.

Колаж „Моите мечти“

Тъй като на младежите ще им е трудно първоначално да изразят и разделят по отделни области своите мечти и желания, може да се стартира с готови образи, които те да разпределят в 2-3 области.

Подготовка: съберете 10-20 списания/вестници с различна насоченост, напр. спорт, технологии, коли, мода, вътрешен дизайн, архитектура, финанси, туризъм, готвене, артистичен живот и пр. Ако групата

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

младежи е 9 души, подгответе материали като за 3 малки групи от по трима души: големи листа, лепило, ножица, флумастери, цветни хартии, тиксо.

Примерна инструкция за групата: „Сега ще направим една важна игра. Разделете се на малки групи по трима души. Седнете в различни части на стаята така както сте по малки групи. Изберете един „снабдител“ за всяка група. „Снабдителите“ ще идват при мен с искане за материали и ще носят тези материали на групите си. Вашата задача е с наличните материали да изработите колаж/картина, която да е отговор на един въпрос. Всяка група ще отговаря на различни въпроси. Сега ще мина и ще раздам въпросите на групите.“

Въпросите са:

Група 1: Къде искате да живеете след 5 години? Как ще изглежда жилището ви? С кого искате да живеете?

Група 2: Какво искате да работите след 5 години? Как ще изглеждате? С кого ще работите?

Група 3: Как си представяте идеалното семейство, което ще имате след 10 години? Кой ще бъде в него? Колко деца ще имате? Как ще прекарвате времето заедно?

„Разгледайте списанията и потърсете картини/текстове, които отговарят на въпросите за вашата група. Изрежете ги и с тях направете друга картина на големите листове. Имате 1 час.“

В последните 15 минути водещият минава и помага на групите да изберат свой говорител, който ще представи колажа пред останалите.

Важно е при представянето всеки да бъде чул и оценен положително. Водещият задава подпомагащи въпроси, които имат за цел да избистрят мотивацията и представата по дадените въпроси. Не се оценяват като добри или лоши отговорите.

Упражнение „Моят герб“

Упражнението е индивидуално, т.е. всеки участник изработва самостоятелно своя герб и след това го представя на групата. Целта е да се разграничат различни роли, в които младежът влиза и ще трябва да влезе като възрастен.

Необходими материали: листове А4, цветни флумастери/моливи, списания, лепило, ножици.

Примерна инструкция: Всички важни хора и родове са имали свой герб. Сега всички важни хора имат визитки. Гербът, както и визитката, представят човека в различни негови роли. Сега всеки ще направи свой герб. Вземете по един лист и го разделете на 4 части. Във всяка част нарисуйте или намерете картинка от списанията и я залепете, така че тази картина да показва вас самите в тези ситуации. Да показва какви сте и какви са вашите сили/силни страни. Ето и частите на герба:

Аз, когато съм сам със себе си

Аз, когато съм с приятели

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

Аз, когато съм в училище

Аз, когато съм с роднини/близки/
семейство

Ако повечето деца нямат семейство, четвъртата част може да се замени с: Аз, след 5 години като специалист по ...

Имате 20 мин. за тази задача. Намерете си удобно място за работа. Ако имате въпроси, вдигнете ръка и ще дойда при вас.

След 20 мин. всеки младеж, когато се почувства готов разказва своя герб. Водещият задава уточняващи въпроси с цел избистряне на силни страни и личностови качества. Не се оценяват отговорите, всяка изразена мечта се взема на сериозно. Ако някой не иска да представи герба си, не е нужно да бъде настоявано за това.

Упражнение „Линията на живота“

Упражнението цели систематизиране на миналия живот и извеждане на важни събития и представи за живота след напускане на услугата.

Подготовка: необходима е по-голяма стая. Подредете групата така, че да има място за една дълга линия, по която да се движат участниците. Означете тази линия като в единия край сложете надпис „Раждане“, близо до средата сложете надпис „Сега“ и в края на линията сложете надпис „Смърт“.

Примерна инструкция към участниците: „Сега ще направим една игра. В нея ще се включи всеки, който иска. Тя се нарича „моят живот“. Тук виждате една линия. Тя отразява вашия път през живота – тук е моментът на раждането, тук сме сега и тук е времето, когато всеки от нас ще умре. С моя помощ всеки един от вас ще мине по тази линия и ще разкаже своя живот. Кой иска да започне?“

С помощта на водещия всеки младеж минава по линията. Водещият върви с него и насочва разказа с въпроси като: Кога сме сега? На колко си години? Какво се случва? Кой участва? Ти какво правиш? Това харесва ли ти? Как си представяш това да се случи?. Важно е да се следва темпото на разказващия, да не се бърза или спира. Ако се случи разказващият да изпита силни емоции, не се спира тяхното изразяване, а се насърчава тяхното вербализиране и обясняване.

След като направите упражнението с обучаемите, изведете няколко важни насоки за това, какво е важно да се следва, за да се изпълни това упражнение добре. Например: „Не оценявайте като добро или лошо чутото от разказващия, защото това спира искреността на разказа“ или „Движете се с темпото на разказващия – така той се чувства по-сигурен и чут“.

Тези упражнения са насочени към изследване на личния опит. Най-добрият начин за научаване, как да се правят, е обучаваните специалисти сами да минат през и преживеят тези упражнения. Отделете

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.”

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

време (особено за „Линията на живота“), тъй като това упражнение носи най-голяма степен на неструктурираност за водещия и изисква „вслушване“ в емоциите и разказа на детето.

Първи етап

Първият етап в изграждането на Личния проект за живота (ЛПЖ) е **изясняване на мечти и желания, на реални способности и възможности, които младежът има**. Това се случва в поредица от срещи между личния наставник и младежа. В някои от тези срещи могат да участват и други хора и специалисти, поканени от младежа или по препоръка на наставника. Основната цел на този етап е да се подпомогне младежът да формулира своята мечта за това, какъв иска да е неговият бъдещ живот – какво иска да работи, къде иска да живее, с кого иска да се свърже, как си представя семейството, работата, професията. Съпътстваща цел е да се отсеят нереалистичните и увреждащи визии за живота, както и младежът да направи реалистична „инвентаризация“ на собствените си ресурси (напр. знания, способности, лични качества, интереси, хора, които могат реално да го подкрепят при напускането на грижата, материални и финансови ресурси и пр.). Важно е да се преразгледат съществуващи вече отношения с хора от гледна точка на наличие на насилие, злоупотреба и риск за здравето³ и живота на младежа.

В основата на този процес стои изградената връзка на доверие между младежа и неговия личен наставник.

Много често децата, израснали в институции, се затрудняват да формулират своите дългосрочни цели и мечти. Една от причините е развитийна - времевата перспектива, като част от абстрактното мислене, започва да се развива през пубертета, което означава, че именно сега е времето да започне осмислянето на един реалистичен времеви план. Като при всеки подрастващ техните желания, представи за бъдещето и мечти може да са нереалистични и това допълнително да създава пречки пред тяхното реализиране. Разговор за способностите, особеностите на характера е необходима задача както за изграждане на идентитета, така и за осмисляне реалистичността на желанията и мечтите.

Друга, по-сериозна причина е, че децата, израснали в бедност, обикновено имат краткосрочни цели, свързани с непосредствено задоволяване на нужди. Те възприемат от малки нагласите на другите към тях, че за тях няма много възможности за бъдещо развитие и сами започват да се самоограничават в това да искат и да се развиват, да търсят свои силни страни и да ги виждат като потенциал за бъдеща професия и дейност. Този момент е изключително важен, когато говорим за деца от малцинствени общности. Много често самите те отказват да мислят за своето бъдеще, саботират опитите на специалистите да ги подпомогнат в това, именно поради тази причина.

Основни задачи на този етап са:

³ Когато говорим за здраве се има предвид физическото и емоционалното здраве на младежа.

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

- **Изграждане на реалистична положителна представа за собствените способности и личност, изясняване на интереси и ценности;**
- **Формулиране и изразяване на мечти за лично и професионално развитие.**

Насоки към учителите и специалистите:

Програми, методи и тестове за себепознание и кариерно развитие

Програма за кариерно развитие

В световната и българската практика има множество разработени методики и ръководства за кариерно развитие, включително и на деца, израснали без родителска грижа. В настоящето ръководство са взети предвид множество добри практики. Една достъпна и изключително добре структурирана програма за кариерно развитие, съобразена с етапите на развитие на детето и с достигнатото образователно ниво, е разработена от екип към Министерство на образованието и науката: <http://orientirane.mon.bg/programa/> . Тази програма предлага разработени модули за деца в училищна възраст, обединява различни методи като индивидуални и групови, тестови и информативни (напр. показващи различни професии и стимулиращи себепознанието филми). Макар и разработена за деца, израснали не в институции, тази програма предлага богат набор от тестове и материали, които са приспособени за деца и подрастващи и са адаптирани, така че да могат да бъдат лесно използвани за директна работа с младежите.

Тестове за себепознание (типове личности)

В периода на тийнейджърството децата обикновено са любопитни, какви са те, как другите ги виждат. От една страна, често децата в институции израстват с една негативна, едностранчива и нереалистична представа за себе си. Един от начините за преодоляване на тази представа е чрез обективни, независещи от субективната преценка на възрастните и връстниците, специализирани тестове. От друга страна, част от тези тестове се използват в реалната практика за подбор на персонал и е добре те да бъдат използвани от личните наставници, когато с младежа обсъждат необходимите способности за дадена професия.

Такъв въпросник е Личностовият въпросник на Майерс-Бригс, който може да бъде използван и като забавен метод човек да се разпознае, с коя велика личност или филмов герой споделят общ характер (<http://absolutnite.com/index.php/bg/2015/10/07/iskash-li-da-znaesh-kakav-si-testat-na-majers-brigs/>).

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

Положителната страна на теста е, че е адаптиран и стандартизиран за български условия и върху него има множество изследвания за различни групи младежи в България (Пенчева & Папазова 2006, Папазова & Пенчева, 2007 и др.). Предизвикателството на този инструмент е, че изисква време, за да бъде попълнен и отразява преди всичко самооценката на попълващия го. Отговарянето на въпросите може да бъде използвано и като основа за разговор с младежа. Една безплатна онлайн версия на въпросника може да бъде открита тук - <https://mbti.bz/bg> .

Въпреки че този втори сайт е на английски, той предлага една модернизирана игрова версия на въпросника - <https://www.16personalities.com/free-personality-test> . А това е неговата българска версия - <https://www.16personalities.com/bg> .

На този етап най-важните умения, които специалистите, бъдещи лични наставници, трябва да усвоят, са:

- умения за откриване на истинската мотивация за избор на мечта/професия (напр. умения за активно слушане, използване на различни видове въпроси, изследване на мотивация и т.н.);
- умения за подпомагане на младежите в изграждане на реалистична оценка (умения за работа с тестови материал, умения за конфронтиране, умения за интерпретиране и позитивиране на чувото и пр.).

Какво означава изследване на мотивацията?

Често младите хора нямат представа, какви искат да станат и поради непознаване на различните професии, и поради натиск от връстниците, и защото това не е важно за тях. Обикновено младежите искат да имат пари, да имат семейство, да станат като ... (някой значим за тях авторитет). Често зад една и съща мечта или желание стоят обаче различни потребности. Така например двама души може да искат да станат сутеньори, но първият иска заради властта над другите, а вторият заради връзките с жени. Тези разлики и по-дълбоки потребности вече могат да бъдат удовлетворени и чрез други професии и умения. Задачата на личните наставници е да стигнат до тези по-дълбоки мотиви и представи.

Как става това?

В разговор с младежа след формулиране на неговите мечти и желания е добре да се зададат и следните въпроси:

Искаш да станеш? Мечтаеш за(да имаш много пари)? Как си представяш тази професия/мечта?
С какво/Как тя ще промени живота ти? Значи ти искаш ... (напр. другите да те уважават)? Как по друг начин можеш да постигнеш това? Кой друг има това (напр. другите го уважават), а пък не е ... (напр. сутеньор)? Той какво прави, за да ... (напр. уважават другите)?

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

Множество изследвания и практиката показват, че основен мотив при момчетата е уважението на останалите към него, а за момичетата възможността да си намерят постоянен партньор в живота, на чиято грижа и подкрепа те могат да разчитат. Тези потребности вече могат да бъдат удовлетворени и с усвояване на определени умения.

По отношение на видовете въпроси и други методи за работа с аз-образа повече систематизирана информация може да се открие в Методически материали за възпитателни училища-интернати (ВУИ) и социално-педагогически интернати (СПИ), разработени от екип на Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца към Нов български университет и в частност в Методика за оценка на индивидуалните потребности на ученик с девиантно поведение/в конфликт със закона, настанен във ВУИ и СПИ (<https://www.mon.bg/bg/100381>).

Конфронтиране в контекста на тази методика означава да се изрази мнение, различно от това на младежа, за да се стимулира себеизследване и изграждане на реалистична самооценка. Конфронтирането трябва да се направи със спокоен, неагресивен тон, по един необиждащ и неоченьващ личността на младежа начин. Добре е да включва пряко наблюдение и описание на дадено конкретно поведение, без то да се оценява като добро, лошо, неадекватно и пр. Да е ясно, че става дума за мнение на личния наставник и да завършва с въпрос към младежа.

Например, младеж твърди, че е достатъчно самостоятелен и няма нужда някой да го учи, как да си напише автобиографията. Примерна конфронтация би била: Аз мисля различно от теб. Цяла седмица виждам, как като трябва да си напишеш автобиографията, питаш Иван и без него ми се струва, че не се справяш. Как мислиш, прав/а ли съм?

Тези умения се усвояват най-успешно чрез ролеви игри.

За всяко умение изведете първо от участниците типични ситуации с младежите, с които те ежедневно работят. Изберете 3 най-често срещани ситуации, които да бъдат основа за ролевата игра. Изберете двама доброволци – единият ще е в ролята на личен наставник, другият – в ролята на младеж. Задайте им ролите и в рамките на 5 минути нека спокойно да импровизират, как биха провели разговор, така че да се упражняват уменията.

При трудност от страна на играещия личен наставник или след разиграването на сценката, помолете участниците и наблюдателите да споделят:

- Как са се чувствали в ролите си? Какво им е било трудно, а какво лесно?
- Какво според тях е било успешно и защо? Какво според тях е било неуспешно и защо?
- Какво е стимулирало интереса на младежа и поддържането на разговора?

Накрая изведете основни съвети към личните наставници, които те да имат предвид при работата си с младежите. Например:

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

- Добре е процесът на избистряне и осмисляне на личната значимост и реалистичност на желаните цели и мечти да става в индивидуален разговор с детето, за да не се влияе от натиск на връстници или социална желателност спрямо други връстници или възрастни.
- Подсигурете си достатъчно време и спокойна атмосфера, в която да говорите без странично прекъсване.
- Основно е да покажете на юношата, че работите с него и за него и че може да ви се довери.
- Приемете думите на споделящия насериозно – без пренебрежение, но и без да драматизирате.
- Насърчете младежа да говори, без да го притискате.
- Слушайте внимателно и търпеливо. Може да повторите казаното, за да се уверите, че сте разбрали правилно.
- Когато специалистът насочва разговора към осмисляне на личните качества и желания, той може също да споделя свои наблюдения и мнения. Това е препоръчително да става след като сме попитали младежа, дали би искал да чуе нашето мнение, като подчертаваме, че това е наше мнение и той/тя може да го приеме, но има право е да не се съгласи с нас. По този начин ние учим младежа на следните важни умения:
 - Всеки има право на мнение и различаващата се гледна точка на другия не непременно трябва да е свързана с обида, насилие, насилствено налагане и подчинение.
 - Зачитане на границите на другия човек – в случая, ако младежът не е готов да чуе чуждо мнение по една или друга причина в този момент, ние сме зачели неговата емоционална сигурност и психично благополучие. Т.е. младежът научава, какво е ненасилствено уважаващо границите поведение, как да го разпознава и как да се държи и самият той по този начин с други хора.

Резултати от първия етап:

Очакваните резултати от първия етап от създаването на Личния проект за живота са:

- изграден „профил“ на младежа. Този профил показва изходната точка на мечти, представи, желания, знания, интереси и умения в областите на ЛПЖ.
- Постигната яснота относно хора, на които младежът има доверие и които биха могли да го подкрепят в процеса на изграждане на самостоятелност.

Профилът се изработва от младежа/девойката, подпомаган от личния наставник. Ролята на личния наставник е да насочва и подтиква към реалистична и максимално всеобхватна самооценка. Важно е да се изведат, формулират и оценят от самия младеж, доколко са реалистични неговата собствена представа за уменията и способностите му; целите и мечтите, които има за своя бъдещ живот; познанията за възможностите, които българския контекст му предлага за развитие. Изработването на профила е също процес на последователни разговори и постигане на договорености за действие между младежа, личния наставник и хората от подкрепящата мрежа.

Области на профила

Областите на профила са и основните области, които изграждат личния проект за живота. Настоящата методика групира необходимите знания и умения в области, които описват жизнено

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

важни аспекти на самостоятелния живот, за който се подготвя младежа. Те са съобразени с международните стандарти за благополучие на детето, като отразяват базисните права на детето:

- Жилище и подходящи условия за живот
- Здраве
- Образование
- Заетост
- Интеграция
- Подкрепяща мрежа

Насоки към учителите и специалистите:

На младежите ще им е трудно да формулират добре структурирани и детайлни мечти, желания, представи. За това можем да им помогнем като използваме различни методи: изработване на колажи като избират от визуални стимули тези, които им харесват; като обсъждаме сегашния им живот; като споделяме с тях наблюдения за интересите им и способностите им. Какъвто и метод да се избере, важно е да се изследват с въпроси областите.

Към всяка област са изброени въпроси, които са важни за самостоятелния живот на всеки човек. Въпросите са съобразени с особеностите на младежите в грижа и на непридружени деца и лица, които не познават българския контекст. Всеки отделен младеж или девойка има своя уникална история и ситуация, така личните наставници могат да пропускат и добавят нови въпроси в зависимост от конкретния младеж, с когото изграждат профил и жизнен план.

Въпросите във всяка област следват следната логическа последователност:

- Сегашно състояние;
- Представа за бъдещето;
- Необходими знания, умения и качества;
- Хора, които могат да го подкрепят в тази област.

Жилище и подходящи условия за живот

В тази област младият човек прави „инвентаризация“ на знанията и уменията си за намиране на жилище и самостоятелен живот в него. Примерни въпроси:

- Къде живееш сега? С кого? Харесва ли ти? Какво ти харесва? А какво не? Какво искаш да не става по този начин?
- Ако имаше собствен дом, как ще изглежда?
- Къде искаш да живееш? Защо там? С какво това ще промени живота ти?

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

- Как ще търсиш жилище? Откъде ще намериш информация за жилище? Какво трябва да направиш? Как ще избереш подходящото жилище?
- Как ще се свърже и договори с наемодател? Как ще разбере условията в договора? Кой може да му помогне с това?
- Как се поддържа жилището така че да е подходящо за живот? Умее ли да си служи с кухненско оборудване? Умее ли да поддържа хигиена в жилището?
- Как си представя общуването със съседите? Умее ли да спазва правилата за съвместно живеене? От кого може да се информира за тези правила?
- Умее ли да пазарува? Умее ли да готви?
- Как управлява своя бюджет? Умее ли да планира и съгласува приходи и разходи? Умее ли да си плаща сметките на време?
- Умее ли да управлява и планира времето си?

Здраве

- Здрав ли си сега? Откъде знаеш? Какво правиш като си болен? Как разбираш, че си болен? Кой ти помага да отидеш на лекар, да си купиш лекарства, да ги пиеш както трябва, за да оздравееш? Кого първи търсиш, когато нещо те заболи?
- Знания и умения за поддържане на лична хигиена (хигиена на тялото, на зъбите, на косата, на дрехите, на обувките и т.н.): какво е необходимо на младия мъж/младата жена да поддържа добра лична хигиена? Какво се включва в това? Колко често е необходимо да се извършват основни хигиенизиращи процедури? Умее ли сам да поддържа дрехите си чисти? Как подбира дрехите си?

Поддържането на добра хигиена влияе не само върху здравето на човек, но и върху възможностите да бъде приет в обществото. Важно е младежите да направят разлика между чисти и подходящи за случая дрехи и скъпи дрехи. Особено важно за момичетата е да могат да разпознават подходящия грим, козметика, облекло, прическа за различни ситуации.

- Кой до сега се е грижил за здравето на младежа? Как той самият е участвал в този процес? Може ли да назове признаци, по които разбира, че е здрав? Как може да разпознае, че се е разболял?
- Знае ли кога, къде и при кого да потърси помощ при болест, нараняване, инцидент, спешен случай? Може и сам да превърже рана? От какви медицински интервенции се страхува? Адекватни ли са тези страхове?
- Сензитивна информация относно здравето – използване на контрацепция и на средства, предпазващи от сексуално преносими инфекции (за повече информация – наръчник на Българска асоциация за семейно планиране - БАСП). Употреба на алкохол и наркотични упойващи вещества – рискове при употреба, към кого да се обърне за помощ при предозиране.
- Има ли личен лекар? Знае ли как да се свърже с него? Знае ли как може да го смени? Има ли личен дентален лекар (зъболекар)? Знае ли как да се свърже с него? Знае ли как може да го

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

смени? Знае ли си правата като пациент? Знае ли какво да направи за да има здравна осигуровка след като напусне услугата?

Последната група въпроси изискват задължително обучение от страна на личния наставник. Ето необходимата информация, която младежът задължително трябва да знае и да има в себе си написана (виж Допълнителни материали за младежите).

Образование

В тази област младият човек прави анализ и оценка на своите способности, интереси, умения, желания и мечти за продължаване на образованието и придобиване на професия.

- Кои предмети в училище са му интересни? Кои му се отдават повече от другите предмети? С какви професии са свързани тези предмети?
- Ако има възможност да продължи образованието си, какво би искал да учи? Какво би му попречило да продължи образованието си? Как може да се преодолеят тези пречки?
- Каква според него е най-високата степен на образование, която иска и може да постигне? Какво определя тази му представа? А дали може да бъде различно? Дали иска да бъде различно? Какво трябва да се промени, за да се стреми към това, което иска, но смята за невъзможно? Реалистично ли е да го постигне?
- Как може да потърси информация за продължаване на образованието си или професионална квалификация?
- Има ли човек, на когото може да разчита (за подкрепа при ученето, за насочване с информация и т.н.), ако реши да продължи да учи?

Заетост

Тази област изследва какви са представите и желанията на младия човек за бъдеща професия и работа; знанията и уменията му да търси работа, да подготвя и работи с документи; да се явява на интервюта за работа; представата му за делово общуване. Консултантът може да включи различни тестове (които се използват за подбор на кадри, за себепознание), за да стимулира младежа да опознава себе си и да изгражда адекватна самооценка, както и за да придобие представа, кои качества се ценят и търсят от работодателите.

- Какво умее да прави най-добре и с най-голямо желание? Какво другите (учители, приятели, други близки и авторитетни хора) смятат, че прави най-добре? Чие мнение е най-важно за него? Би ли искал/а да покани този човек при това обсъждане?
- Какво иска да работи? Иска ли да има определена професия? Ако да, каква? Защо точно тази професия? Как тя би променила живота му? Какво е необходимо, за да работи това? Смята ли, че има необходимите знания и умения, способности и личностни качества, за да усвои и

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

работи точно тази професия? Ако не, каква друга професия/работа би отговаряла да неговите желания и би променила живота му по този начин?

- Умее ли да направи своя автобиография? Може ли да подготви мотивационно писмо? Знае кои да необходимите документи за постъпване на работа, знае ли къде и как да ги набави?
- Какво е подходящото поведение при кандидатстване за работа, при явяване на интервю? Може ли да преговаря за заплащане?
- Какви познания има за видовете договори?
- Как си представя общуването с колеги на различни йерархични нива?
- Има ли човек/хора, които могат да му помогнат да избере професия/работа; да търси работа; да кандидатства и да се задържи на работа? Кой е той? Исква ли да го покани на тези разговори?

Интеграция

- Какво знае за културните ценности, социалните норми, празниците и пр. в България? (това е важно не само за мигрантите, но и да децата в институционална грижа, които имат различен етнически произход от българския, а и които не са имали възможност да научат това досега).
- Знае ли как да изрази правото си на глас? Как да гласува?
- Как се общува с институции? Как е подходящо човек да се държи на публични места? Как е подходящо да се облича и държи на публични места – в театър, кино, на улицата, на работа, в магазина, в обществения транспорт, в държавни институции?
- Знае ли кои са основните му права? Може ли да ги отстоява без агресивност? Знае ли към кого да се обърне за помощ, когато негово право е нарушено? Има ли такъв близък човек, на когото може да разчита за това? Исква ли да включи този човек в обсъжданията?
- Има ли неформални отношения/близки роднини, които могат да го подкрепят след напускане на грижата? Какво може да иска от тях, с какво могат те да го подкрепят?
- Може ли да оценява рискови ситуации? Знае ли как да не стане жертва на трафик, насилие, злоупотреба и експлоатация?

Подкрепяща мрежа

Паралелно на тази поредица от разговори с младежа, е добре да протичат срещи и със значимите за него хора. Такива могат да са родители, близки, приятели, застъпници, психолог, социален работник от услуга, други служители от услугите, които ползва, учители, служител от Д“СП“ или община и т.н. Някои от тези хора биха могли да подпомогнат младежа както в процеса на изграждане на личния проект за живота, така и да станат важна опора за тях при напускане на грижата.

Как да се определят тези хора?

Младежът, подпомаган от личният наставник, съставят изчерпателен списък на житейските области (напр. място за живот, обучение, труд, здраве, имущество, свободно време) и хората, на които той/тя

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

има доверие и които биха могли да му помагат. Предварителното съставяне гарантира, че човекът има контрол над съдържанието му и участва активно при съставянето му. Това ще даде възможност на първата среща с вероятните подкрепящи го хора, той да представи важните неща за себе си. Когато младежът разпознае част от тези хора като важни за изпълнение на неговите цели, той с помощта на личния наставник организира среща между тях. На нея той/тя представя направеното до този момент по личния профил/проект и обсъжда с тях важни въпроси по профила и/или проекта.

Систематизиране на информацията

Разговорите с младежа трябва да бъдат систематизирани по начин, разбираем за младежа и удобен за ползване от младежа и личния наставник.

Ето едно предложение за систематизация в табличен вариант:

Име на младежа:			
Моята най-голяма мечта в живота:			
Област «жилище»			
Искам да живея: <i>(най-общо формулирана мечта, представа, желание)</i>			
Н е о б х о д и м и знания/умения	Степен на владееене <i>(напр. знания: има необходимите; нужни са му знания за:; умения: може сам, трябва му подкрепа за;)</i>	Има ли кой да го п о д к р е п и – близък/семејство или специалист?	Поканен ли е този човек на среща? <i>(да/ не; кога и къде е срещата)</i>

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

<p>Търсене и наемане на жилище:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. работа със сайтове 2. договаряне на среща с наемодатели 3. разбиране на договор 			
<p>Поддържане на жилище:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. хигиена 2. работа с уреди 3. готвене 			
<p>Работа с пари:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. планиране на бюджет 2. плащане на наем и сметки 3. общуване с банки 			
<p>Съседите:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. спазване на правилника на входа 2. създаване на връзки със съседите 			

Така за всяка област може да се направи подобна таблица, която да отразява индивидуалните потребности на всеки един младеж и да се идентифицират необходимите умения, кои от тях и в каква степен те трябва да се развиват и кои хора могат да бъдат ангажирани в това.

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

Тази дейност може да се подпомогне от разработени за целта въпросници. Въпросите към тази област могат да допълват вече описаните области.

Насоки към учителите:

Необходимо е специалистите да изработят по време на обучението подобни форми, които след това да следват. Изработването на форми дава възможност да се обсъдят необходимите за всяка област умения и да се отсеят най-важните, които според техния житейски и професионален опит са най-важни и най-необходими на напускащите услугата младежи.

Упражнение за Изработване на форма

Подготовка: отпечатайте примерната таблица, въпросите по области, приложените въпросници в 3 екземпляра. Подгответе малки и големи листове, пособия за писане, рязане и лепене.

Инструкция към обучаемите: «Сега ще изработим форма за систематизация на информацията от първата стъпка. Тя ще ви насочва какво и как да обсъждате с младежите. Важно е формата: да е лесна за работа и разбиране за младежа и за вас; да отразява най-важните умения, които всеки младежите трябва да имат, за да започнат спокойно самостоятелния си живот. Разделете се на 3 групи. Всяка група ще получи материалите за всяка област. Но всяка група ще има приоритетни области, които да разработи детайлно, а за другите само да даде предложения. Първа група работи по жилище и интеграция, втора образование и заетост, трета – здраве и подкрепяща мрежа. Имате 1 час за работа. След това всяка група ще представи приоритетните ѝ области и другите групи ще допълват.»

Ролева игра за работа по формата

След изработване на подходящите форми е добре те да бъдат изпробвани преди да се започне работата с младежите.

Инструкция към обучаемите: «Сега ще проверим работят ли изработените форми. Всяка малка група излъчва двама души, които влизат в ролите на личен наставник (ЛН) и младеж. Младежът от малка група 1 (МГ1) отива да бъде консултиран от личния наставник в малка група 2. Младежът от МГ 2 отива при ЛН в МГ3, а младежът от МГ3 отива при ЛН от МГ1. В рамките на 10-тина минути влезте в ролите и преминете през областите, които бяха приоритетни за малката група на личните наставници. Наблюдателите в малките групи проследяват какво биха променили във формите.»

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.”

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

След проведените паралелно 3 ролеви игри следва споделяне, какво е добре направено и какво може да се промени. Важно е обучаемите да се почувстват сигурни в употребата на този инструмент.

Ако обучаемите се затрудняват да започнат разговор, може да им се даде примерен въпросник и следната инструкция: «Сега ще ти помогна да попълним заедно тези въпроси. Важно е да разберем как се справяш в твоето ежедневие и има ли хора, които ти помагат, за да ти е по-лесно. Сега ще прочетем тези въпроси. Може ли да запишвам (записваш) твоя отговор ето тук (в полето за писане)?»

Обобщение

В края на упражненията се обобщава това, което ще помогне на личните наставници. Може да бъдат допълнени и следните съвети:

По време на попълването на въпросника личният наставник:

- може да изключи или добави въпроси при необходимост;
- може да преобразува/преформулира въпросите, така че да са разбираеми за младежа;
- започва въпросите с «Можеш ли да...», тъй като по този начин ще идентифицира способността на лицето, с което работи, да разбира и назовава своите трудности, да разбира своите задължения и отговорности.
- Планирацията младеж/девојка определя „*Кой ще бъде поканен да участва в първата среща за подкрепа на житејският му план? Кога? Къде?*“. Избраните значими хора се избират от човека, мястото също се определя според желанието му. Времето за срещата също е важно. Личният наставник трябва да има готовност за насрочване на срещата дори в извънработно време или почивни дни. Поканата може да се осъществи писмено или по телефона. Поканата винаги трябва да е от името на младежа и ако има възможност е добре, той да я връчи лично.

Втори етап

Това е етапът на **изграждане на личен проект за живота**, в който:

- Оформените реалистични представи за живота се детайлизират в изпълними стъпки;
- Изследват се ресурсите и рисковете за изпълнението на тези конкретни стъпки;
- Координират се съвместните действия с подкрепящата мрежа.

Проектът трябва да бъде подготвен преди младежът да напусне услугата и по него да се работи непрекъснато поне една година преди напускането и поне 1 година след напускането.

Кой може да бъде ангажиран в този процес?

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

Създаването на личния проект за живота ангажира хора, които влизат в различни отношения с младежа. Можем да ги разделим на централен, вътрешен и външен кръг.

- **Централен кръг**, в който се намира младият човек, напускащ услугата и хората, които са ангажирани най-пряко със създаването и изпълнението на личния проект на младежа - неговият личен наставник и хора от услугата, които се ползват с доверието на младежа и поемат ангажимент да му помогнат да усвои необходими знания и умения за самостоятелен живот.
- **Вътрешен кръг** – в този кръг се включват хора, които са назовани от младия човек като фигури, на които има доверие и на които може да разчита, като например родители, сиблинги (брата, сестри), близки или далечни роднини, съседни приятели, специалисти от тази или други услуги. В изследването на тези връзки на доверие е важно да се обсъдят с младежа предишните отношения, в които той е изградил връзка с тези хора и да се отсеят и отхвърлят онези отношения, които са въвличали и продължават да въвличат младежа в ситуации на насилие и злоупотреба и които поставят живота и здравето на младежа в риск.
- **Външен/административен кръг** – този кръг се изгражда по време на изпълнението на личния проект за живота и включва хора, които имат определени функции в настояща служба и институции, имащи отношение към изпълнението на ЛПЖ. Това са хора, работещи в общинска администрация (необходим контакт при намиране на жилище и т.н.), бюро по труда, медицински специалисти (личен лекар, други релевантни специалисти и т.н.), кариерни консултанти или преподаватели (с цел продължаване на образованието) и т.н.

Терминът „**кръг** или **мрежа за подкрепа**” се отнася за всеки, когото лицето би искало да включи в разработването на личния проект: семейство, приятели, застъпници, специалисти, доставчици на услуги, учители, групи от местната общност и т. н. Усилията трябва да бъдат насочени към това, всеки участник да получи подкрепата, от която се нуждае, за да изпълнява специфичната си роля в процеса на създаване и изпълнение на личния проект. Това взаимодействие се управлява от личния наставник и младия човек по приети от тях правила.

Насоки към обучителите:

Всеки отделен регион разполага с различна система от услуги, институции, НПО и специалисти, които могат да бъдат въвличени в процеса на подкрепа на младежите, напускащи институции и на непридружените малолетни. Важно е да се обсъди и направи списък на тези ресурси, за да могат усилията на отделните услуги в един регион да са координирани.

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

Задача за обучаемите: Разделете групата на малки групи по трима души и задайте следната инструкция: „Дадените насоки за външния/административен кръг на подкрепа са общи. Разгледайте насоките и разширете този списък с необходимите услуги, институции, НПО и специалисти във вашия регион. Имате на разположение 15 минути“. След изтичане на времето за работа всяка група представя своите предложения и водещият

Създаване на Личен проект за живота:

За начало на този етап може да се приеме **първата среща на всички участници в подкрепящата мрежа** (канят се както близки, роднини, семейство, приятели, така и специалисти от различни служби, НПО и институции, които биха могли да помогнат за реализирането на ЛПЖ). Цел на тази среща е да се представи направения до тук проект от младия човек, да се чуе мнението на избраните за подкрепа хора и да се договорят съвместни дейности. Срещата се фасилитира от личния наставник или от друг специалист.

Предварително младежът/девојката и личният наставник са обобщили и синтезирали информацията от първия етап. По време на срещата младежът описва пред хората, които е поканил, как си представя бъдещето: къде ще живее, с кого иска да живее, иска ли да продължи образованието си и къде; къде иска да работи, кой би искал да му помага и за какво и т.н. Необходимо е да се отвори пространство, младежът да изрази мечтите си и заедно с подкрепящата мрежа да търсят нови възможности, които да му позволят да изпълни проекта си.

Срещата завършва с договаряне на първи стъпки за изпълнение на проекта. Важно е да се договори ролята и областта на подкрепа, която всеки поканен може да предложи на младежа.

Срещата приключва с договаряне на:

- кога ще бъде следващата среща;
- кой ще бъде отговорен за организиране и провеждане на следваща среща;
- къде ще се проведе срещата.

Важно е младежът и подкрепящите го да знаят, че всеки от тях може да изисква свикване на среща.

Последващи срещи

Личният проект е „мотор“ за промяна живота на младежа. Не всички планирани дейности могат да се осъществят по предвидения начин, но на следващи срещи могат да се оптимизират и да се променят. Не всички участници в подкрепящата мрежа остават едни и същи, там също могат да се очакват промени. Колко житейски сфери е необходимо да се включат в изготвяне на ЛПЖ и колко дългосрочни да са целите е строго индивидуално. След организирането на първите 2-3 срещи на подкрепящата мрежа, ролята на личния наставник от „водещ“ се превръща в „координиращ“ процеса и проследяващ напредъка.

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

Насоки за специалистите и учителите:

По време на първата стъпка са дефинирани мечтите, желанията и представите (обща и по области) на младежа за бъдещето. Също така са дискутирани неговите реални способности и ресурси на този етап за постигането на тези мечти.

При представянето на мечта, цел, дейности, дискусиата с подкрепящата мрежа е добре да следва реда, отразен във следния примерен формат:

Личен проект за живота

На:

Моята мечта:

Област	Искане (мечта)	Възможности	Рискове	Кой? Защо? Какво?	Ресурси/ информация	срок
Образование (предмети в училище; връзка с професия; продължаване на образованието; Пречки; Степени на образованието – реалистично ли е? информация за образование и професионална квалификация)	1.	1.	1.	1.	1.	1.
		2.	2.	2.	2.	2.
		3.	3.	3.	3.	3.
		4.
				5.	...	

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

Професия/ Трудова заетост (бъдеща професия и работа – защо точно това?; търсене на работа; документи; Интервю; Делово общуване)	1.	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. 4. 5. ...	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. ...
Жилище и подходящи условия за живот и Лични финанси (Къде? Информация; Поддържане; Кухненско оборудване; Хигиена; Съвместно живеене; Готвене; Приходи/ Разходи; Сметки; Планиране на времето)	1.	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. 4. 5. ...	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. ...
Здраве (здравно осигуряване; Личен лекар/ дентален лекар; поддържане на здравето; профилактика; оценка на рискови ситуации и реакция)	1.	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. 4. 5. ...	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. ...

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

Интеграция (културни ценности; социални норми; празници; гласуване; общуване с институции; основни права; неформални отношения/близки роднини; оценка на рискови ситуации и реакция при трафик, насилие, злоупотреба и експлоатация	1.	1.	1.	1.	1.	1.
		2.	2.	2.	2.	2.
		3.	3.	3.	3.	3.
		4.
				5.		
				...		

Насоки към специалистите

Отделните колони представляват последователността, в която се обсъждат мечтите на младежа. Важно е да се стимулира дискусия, която да не оценява като добри или лоши изведените мечти, желаниа, визии на младежа, а по-скоро да дава предложения за това кое е реалистично и как може да бъде постигнато. Важно е да се чуе всяка гледна точка и също така да е ясно, че решението взема младежът.

- Възможности

Това са възможностите, по които дадената мечта може да бъде постигната. Стимулирайте брейнсторминг – участниците дават идеи и предложения, без да оценяват тези на другите. Изпишете всички възможни начини, по които можете да достигнете заедно и кои са някои от действията, които можете да опитате, за да подпомогнете постигането на резултата.

По време на брейнсторминга всеки трябва да има предвид кое е важно за младежа, какъв човек е, как общува, какви са неговите реални възможности за постигане на тази мечта.

Колкото повече възможности посочите, толкова вероятността за успех е по-голяма!

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

Маркирайте всяка възможност **1,2,3** или **а, в, с** за бъдеща употреба.

Съберете информация и търсете съвет от групата и извън нея (когато е нужно).

- **Рискове**

Всеки използва тази възможност, за да сподели своите страхове и колебания по всяка възможност като се претеглят за и против и се определи нивото на риска. Това се прави, за да може всеки като член на подкрепящата мрежа да има шанс да изрази притеснението си и да сподели отговорността за риска.

Важното е да се прецени, дали това е управляем риск или не. Как може да се минимизира? Преценете всяка възможност. Изпишете всички рискове и всички мисли.

- **Кой, какво и защо?**

Тук вече се съставя конкретен план за изпълнение на стъпките. За всяка стъпка, решете кой какво ще прави. Отбележете защо този човек е избран (важно е този човек да не прави всичко) да подкрепи лицето да постигне резултат.

Говорете за това защо всеки човек е избран за определена част от резултата/решението. Запишете решенията и причините за тези решения.

- **Ресурси и информация**

Поелите определена задача за изпълнение, подпомогнати от подкрепящата мрежа, съставят списък от необходими и налични ресурси (напр. познати, информация, знания, умения и пр.). Водещи въпроси са: Ще се нуждаете ли от допълнителна информация и ресурси? Как те ще бъдат достъпни?

Отбележете кой ще събира информацията и от кого.

- **Срокове**

Участниците, младежът и личният наставник обобщават взетите решения и поетите ангажименти. Определят срок и начин за търсене на помощ в хода на изпълнението. Подписват се под решението и се договарят за първа последваща стъпка – кой, кога, с кого се среща, къде отива и какво прави.

Насоки към обучителите:

Добре е бъдещите лични наставници да разиграт веднъж среща с подкрепящата мрежа. Чрез брейнсторминг (с което се представя алгоритъмът на провеждане на тази техника) се извеждат възможните участници в тази среща. Например: младежът, личният наставник, по-голям брат, дядо, представител на бюро по труда и социален работник от местната дирекция «Социално подпомагане». Избират се членове на групата, които ще влязат в ролите на тези участници. Останалите обучаеми получават задачи за наблюдение на процеса:

- Какво беше успешно при водещия на срещата?
- Успя ли водещият да стимулира дискусия?
- Успяха ли да се вземат необходимите решения?

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

Играещите роли сядат в кръг в центъра на залата, а останалите обучаеми се подреждат във външен кръг. Участникът, който играе водещ на срещата, по всяко време има право да:

- Поиска време за консултация с групата;
- Смяна.

Важно е в рамките на около 30 минути да се направи реалистично проиграване на тази среща. Играещите личен наставник и младеж имат правото да изберат мечта, визия, представа от коя област биха искали за разигряят.

След края на ролевата игра направете споделяне от ролите:

- Кое ви беше най-трудно?
- Кое според вас се получи?

След това стимулирайте наблюдателите да отговорят на поставените им въпроси. Накрая обобщете най-важните находки на групата за това, какво е добре да се прави по време на тези срещи, така че тя да е успешна, т.е. да има приет план за действие.

Трети етап

Третият етап е свързан с проследяване на процеса на изпълнение на личния проект за живота на младежа.

Проследяването протича регулярно, като оптималният срок за събиране на подкрепящата мрежа е 6 месеца. По желание на младежа, личния наставник или член на подкрепящата мрежа, срещи в различен състав могат да се правят при необходимост.

Срещите за проследяване на изпълнението на личния проект търсят отговор на въпросите:

- Каква е общата цел/мечта, която се изпълнява?
- Какво ни събира?
- Какво направихме до сега? Какво ни пречи в момента? Какво направихме за да преодолеем тази пречка? Кой може да ни помогне с друга гледна точка, с информация, с друго, за да преодолеем тази пречка? Необходимо ли е да я преодоляваме или можем да направим нещо друго?
- Колко време е необходимо, за да се справим с пречката? Кой какво прави в следващата 1-2 седмици (или друг период)?
- Кога се събирате отново и кой ни събира?

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

По време на изпълнението освен проблеми, пречки, връщане назад, със сигурност ще има успехи. Нека тези успехи да бъдат признавани, поощрявани и празнувани. Поговорете с младежа, пред когото тя/той иска да бъдат представяни успехите, как би искал да бъдат представяни, как би искал да бъдат отпразнувани.

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

Част II:

Примерна програма за обучение на специалисти, работещи с деца и младежи в резидентни услуги и непридружени деца и младежи по прилагане на методиката за създаване на лични проекти за живота след напускане на държавната грижа

Програмата е предназначена за обучителите на специалистите, които ще работят с младежите по изграждане на лични проекти за живота. Програмата следва съдържанието на методиката и допринася с интерактивни упражнения, които улесняват осмислянето, усвояването и прилагането на практика на новите знания и умения. Последователността на тематичните сесии е препоръчително да се следва, тъй като тя е съобразена с надграждането на знания и умения. В зависимост от динамиката и особеностите на групата някои упражнения могат да бъдат заменени.

Програмата е пригодена за двудневно (според броя часове) обучение, като препоръчителният формат е първите две сесии да са в първия ден, вторият ден да обхваща от трета до шеста сесия и заключителните две сесии да са в началото на третия ден. Това обучение е първото от поредица обучения и супервизии, така че основната му цел е да предаде на участниците основни знания и умения в използваните подходи и цялостна представа, как се изгражда съвместно с младежите личен проект за живота.

Първи ден

Сесия 1: 12.30 – 15.30 часа

Тема: въведение и договаряне на рамка

Откриване на обучението, представяне на проекта и целите на обучението, представяне на водещите.

Представяне на участниците – всеки участник се представя с име, професия и позиция в службата, в която работи и с едно нещо за себе си, с което смята, че ще изненада останалите участници.

Извеждане на очаквания и правила на групата – участниците се разделят на три малки групи. Първата група генерира очаквания към обучението (Какво искам да се случи? Какво би било ценно и полезно за мен да се случи на това обучение?), втората група извежда опасения (Какво не бих искал/а да се случва по време на обучението?) и третата група извежда правила за работа (Как да протича общуването помежду ни, така че да можем да си вземем максималното и най-доброто от него?). След 10 мин. работа всяка малка група представя своите отговори на въпросите и другите групи допълват. Накрая водещият приема заявката на групата (очакванията и опасенията) и се договарят правилата и времевата рамка за работа.

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

Тема: уеднаквяване на понятията и езика, на който говорим в проекта

Подтема 1: Особености на възрастта 14-21 години, преход от детство към зрялост

Презентация на теорията за стадиалното развитие на Ерик Ериксън

Интерактивна игра – групата се разделя на малки групи до 5 души. Всяка група дискутира в рамките на 15-тина минути следните въпроси:

- Какво си спомнят за това, как те самите са преживявали трудната възраст на пубертета?
- Какви са искали да бъдат?
- Кои фактори за промяна и подкрепа са били ценни за тях?
- Какви са им били най-големите страхове?

След това всяка група представя пред другите отговорите на тези въпроси. Водещият стимулира и размисъл за:

- От какви свои „грешки“ биха искали да предпазят младите сега?
- Какви са днешните млади? (Може под формата на брейнсторминг да се извадят особеностите на сегашните „млади“ и по какво те се различават от предишните поколения)
- Какво ние, като възрастни, правим с различията между поколенията?

Сесия 2: 16.00 – 18.00 часа

Подтема 2: подходи, на които се базира изготвянето на Личния проект за живота

Презентация – моделът на проф. Лънди

Интерактивна игра: разделяне на участниците на 2 (4 при повече участници) малки подгрупи. Първата група обмислят, как в техните услуги могат да гарантират първите два елемента (сигурно място и подпомагане на изразяване на мнението на младежите). Втората група работи по вторите два елемента – кои хора могат да бъдат въввлечени в работата с децата (както близки на младежите, така и специалисти, хора от институции и пр.) и от които зависи изпълнението на техните лични проекти. Кратка дискусия в голямата група.

Презентация - Подход на силните страни

Интерактивна игра:

1. чрез брейнсторминг изведете кои поведения и черти на младите хора най-силно дразнят и притесняват работещите с тях.
2. в малки групи тези проблемни поведения и черти се прави опит да бъдат преформулирани в положителна светлина.

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

Споделяне в голямата група.

Презентация – Личностно центриран подход

Обратна връзка от деня и закриване на работния ден.

Втори ден

Сесия 3: 9.30 – 11.00 часа

Тема: Личен проект за живота

Презентация – Личен проект за живота: същност и етапи

Упражнение: в малки групи по 5 души участниците измислят начин за представяне на проекта и възможността за създаване и реализиране на ЛПЖ пред младежите. След споделянето на малките групи, водещият предлага и интерактивните игри, описани в методологията.

Проиграване на упражнението „Линия на живота“:

- Водещият демонстрира в доброволец от групата изпълнението на упражнението;
- Двама доброволци от групата – единият като водещ, другият като преминаващ по линията – изпълняват упражнението.

Споделяне и обобщаване – как е най-добре да се направи това упражнение с младежите?

Сесия 4: 11.30 – 13.00 часа

Презентация – ЛПЖ: първа стъпка

Работа по конкретен казус: упражняването на умения за изработване на ЛПЖ има смисъл, ако се базира на истински конкретен случай от практиката на участниците. Предложете на участниците модел на описание на случай:

Описание на случай

История на младежа:

Семейство:

Други значими отношения:

Проблемно поведение:

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

Разделете групата на 3 малки групи и нека те опишат по един случай. При представянето на случаите направете съотнасяне на проблемното поведение с теорията за стадиалното развитие на Ерик Ериксън (по възможност с теорията за привързаността).

Изберете един случай, като се има предвид случаят да е предизвикателен за професионалните умения на участниците, но с цел обучение да не е „безнадежден“, т.е. неподатлив за професионална намеса.

Сесия 5: 14.30 – 16.00 часа

Презентация – ЛПЖ: първа стъпка - продължение

Следвайки методиката, направете последователност от упражнения за усвояване на умения за подпомагане на младежа за формиране на мечта/цел в живота и за изграждане на реалистична самооценка на знания и умения в една от областите на ЛПЖ. Отделете време участниците да разгледат методиката, разработена от екип на МОН, и да подберат ресурси, които биха могли да използват за работа с младежите.

Сесия 6: 16.30 – 18.00 часа

Презентация – ЛПЖ: втора стъпка

Обсъдете с участниците предложената форма за документиране на личния проект на младежа. Направете необходими промени, така че тя да помага и структурира, а да не натоварва участниците.

Обсъдете ролята и значението на подкрепящата мрежа. В рамките на конкретния казус – кои хора биха могли да бъдат поканени за среща на подкрепящата мрежа.

Обратна връзка и закриване на втория ден.

Трети ден

Сесия 7: 9.30 – 11.00 часа

Презентация – ЛПЖ: втора стъпка – продължение

Следвайки методологията направете ролева игра на първа среща на подкрепяща мрежа, използвайки конкретния казус от предишния ден. Изведете съвети към личните наставници, какво ще им помогне да направят тази първа среща успешна.

Сесия 8: 11.30 – 13.00 часа

Тема: Обратна връзка и закриване на обучението

Обсъдете (може и чрез интерактивни игри) с участниците следните точки за обратна връзка:

- Кои очаквания бяха изпълнени и на колко процента?

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

- Доколко обучението беше полезно за конкретната работа, която предстои? Какво биха си взели от обучението за работата изобщо?
- Какво биха променили в обучението и как? Защо? Какво биха добавили или направили различно?
- Какви различни ресурси биха препоръчали да се използват за развитие на ЛПЖ, които те са използвали в работата си успешно?

Договорете с групата:

- Дата за следващото обучение;
- „Домашна работа“ – между двете обучения да се опитат да преминат с един младеж една част от първа или втора стъпка от ЛПЖ. Да обобщат в кратка презентация: какво се случва добре; какво са променили, за да се случи по-добре планирането; какво е било трудно за тях като лични наставници и за младежа. Тези презентации ще бъдат разгледани на следващото обучение.

Закриване на обучението.

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

Използвана литература и полезни източници

Антонова, Р. (2001). Специфични характеристики на аз-образа при представители на малцинства. *Психологични изследвания*. 2.

Ериксън, Е. (1996). *Идентичност: младост и криза*. Наука и изкуство.

Згалеvsка, Р., Филипова, П., Самсорова, К., Шахбазян, Л., Брайков, К., Ангелова, Т. (2017). Превенция на сексуална експлоатация на деца. Наръчник за професионалисти, работещи с деца в институции и с деца в риск. София. file:///C:/Users/USER/Downloads/BASP_Sex_narachnik.tekst.pdf

Минчева-Ризова, М и Ризов, И. (2002). Образователен подход „Умения за живот“ – развитие на личностни и социални умения в училище. София. ISBN 954-9724-45-X

Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, Нов български университет. (2017). Доклад на НХЦ – експерти от опит

Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, Нов български университет. (2017). *Методически материали за възпитателни училища-интернати (ВУИ) и социално-педагогически интернати (СПИ)*. Министерство на образованието и науката. <https://www.mon.bg/bg/100381>

Папазова, Е., & Пенчева, Е. (2007). Някои аспекти на взаимовръзката „ценности–психологичен тип“. *Българско списание по психология*, 1, 101-120.

Пенчева, Е., & Папазова, Е. (2006). Личностна типология в българското училище–сравнителен анализ. *Психологични изследвания*, 1, 23-37.

Рашева-Мерджанова, Я., Цветанска, С. (2014). *Наръчник на кариерния консултант*. Министерство на образованието и науката. ISBN 978-954-XX-XXXX-X http://orientirane.mon.bg/uploads/5000/NARUCHNIK_KK.pdf

Фондация „За нашите деца“. (2011). *Насоки към семействата за постигане на сигурност при децата*. София.

Berdichevsky, R. The Continuing Ordeal: Long Term Needs of Survivors of Torture. <http://ccvt.org/wp-content/uploads/2017/01/The-Continuing-Ordeal-Long-Term-Needs-of-Survivors-of-Torture.pdf>

Forin, R., Di Maio, M. (2018). *Trafficking along Migration Routes to Europe: Bridging the Gap between Migration, Asylum and Anti-Trafficking*. European Union. https://www.icmpd.org/fileadmin/1_2018/Bridging_the_Gap_between_Migration_Asylum_and_Anti-Trafficking.pdf

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

Save the Children (2017). A Tide of Self-Harm and Depression. The EU-Turkey Deal's devastating impact on child refugees and migrants. Available at: www.savethechildren.it/sites/default/files/files/uploads/publicazioni/tra-autolesionismoe-depressione-limpatto-devastante-dellaccordo-ue-turchia-sui-bambini-migranti-e.pdf, accessed 10.10.2017.

UNICEF & REACH (2017). Children on the Move in Italy and Greece. Available at: www.reachresourcecentre.info/system/files/resource-documents/reach_ita_grc_report_children_on_the_move_in_italy_and_greece_june_2017.pdf, accessed 12.04.2018.

United Nations High Commissioner for refugees (UNHCR) & Council of Europe. (2014). *Unaccompanied and separated asylum-seeking and refugee children turning eighteen: What to celebrate? UNHCR / Council of Europe field research on European State practice regarding transition to adulthood of unaccompanied and separated asylum-seeking and refugee children*. Strasbourg, France.

Полезни източници:

За специалистите:

Българска Асоциация за Лица с Интелектуални Затруднения - <http://bapid.com/bapid/>

Българска Асоциация за Семейно Планиране - <http://www.safesex.bg/>

Български Червен Кръст - <http://www.redcross.bg/>

Национална комисия за борба с трафика на хора - <http://antitraffic.government.bg/>

НЗОК - <https://www.nhif.bg>

Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца към Нов Български Университет - <http://knowhowcentre.nbu.bg/>

Министерство на образованието и науката, Програма за кариерно развитие: <http://orientirane.mon.bg/programa/>

Платформа за закрила на детето ChildHub: <https://childhub.org/bg>

Програма „Мулти-култи“ – българска програма за интеграция на мигранти и бежанци чрез популяризиране на културата и кухнята на страните: <http://multikulti.bg/bg/project/bg-map>

Фондация „Каритас – България“ - <https://caritas.bg/>

Фондация „Лале“ - <http://www.tulipfoundation.net/>

Canadian Centre for Victims of Tortures: <http://ccvt.org/research-publication/articles/>

Charity Organization “Voices of young people in care” - <http://www.voypic.org/publications/young-peoples-guides>

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

Loveguide - Български сайт с видеоклипове и информация за безопасен секс и въпроси, свързани със сексуалността, половото съзряване и отношения: <https://loveguide.bg/>

SOS Детски селища - България - <https://sosbg.org/>

За младежите:

Кулинарни сайтове:

<https://www.24kitchen.bg/videos/24kitchen-kulinaren-kanal>

<http://www.1001recepti.com/recipes/>

Ню-хау центърът за алтернативни грижи за деца е междудепартаментална структура в Нов български университет, която работи за реализирането на мисията на университета „да поставя в служба на обществото своя академичен потенциал и да реагира на социалните и икономическите промени като участва в тях със свои проекти, академични програми и изследвания“. Екипът на центъра се стреми да създава култура на партньорство и диалог между всички участници в процеса на развитие на политики и практики за детето и семейството. <http://knowhowcentre.nbu.bg/>

Радостина Антонова има магистърска степен по психология в Софийския университет "Св. Климент Охридски " и към момента докторант към Софийския университет "Св. Климент Охридски ", катедра „Социология“. Работи като изследовател и координатор на проекти в Ню-хау център за алтернативни грижи за деца, Нов български университет. Тя има повече от 16-годишен професионален опит в директна работа сред, разработване, внедряване и оценка на различни методи за превенция и интервенция и терапевтична работа сред уязвими групи като ромски общности, проституиращи жени и мъже, LGBTQIA общност и хора с интелектуални затруднения. Автор е на над 20 научни публикации в български и международни списания, между които и British Medical Journal.

Илиана Йорданова Малинова - магистър психолог, специален педагог , магистър по публична администрация, от 1993 година участва в планиране, управление и директно предоставяне на услуги за деца и възрастни хора с интелектуални увреждания. Работила е като старши експерт „ Интегрирано образование и специални училища и ДДЛРГ” в Регионален инспекторат Пазарджик към Министерство на образованието, Директор на регионална дирекция за социално подпомагане, Заместник изпълнителен директор на АСП, Директор на дневен център за деца и възрастни хора с ИЗ , изследовател в програмата DI за деца с увреждания - „ Случаят България“ Консултант „ Ранно детско развитие“ на МТСП по проект „Социално включване“, финансиран от Световна Банка (2011 – 2014). Ръководител на проекти за Подкрепено вземане на решения към БАЛИЗ. Автор на публикации свързани с ранната интервенция за деца с увреждане, стандарти за дневни и консултативни услуги за деца и възрастни с увреждане, индивидуално планиране на услуги за деца и възрастни, наръчник за

"This meeting was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)."

"The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility."

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains."

специалисти с подпомагащи професии за работа със семействата на деца и младежи . Обучител и супервизор на доставчици на социални услуги за деца и възрастни със затруднения от 1995 година.

Петър Цинцарски – педагог, журналист, възпитаник на СМГ „П. Хилендарски“ и СУ „Св. Климент Охридски“. С над 25 годишен опит в работата в неправителствения сектор, медиите, доброволчеството и в обучението на млади хора в областта на превенцията на сексуално-предавани инфекции (СПИ). Консултант по превенция сред ключови уязвими общности, вкл. бежанци и мигранти (от 2007 г.) в Министерството на здравеопазването по програмите, финансирани от Глобалния фонд за борба срещу СПИН, туберкулоза и малария. Участник в международни научни проекти на ЕС (таргетирана превенция; проучвания на поведението на представители на уязвими към СПИ групи; поведенчески и биологичен надзор на ХИВ) и публикации в тази област.

“This meeting was funded by the European Union’s Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).”

“The content of this product represents the views of the author only and is his/her sole responsibility.

The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.”

